DE NIEUWE STEM

december 1960
jaargang 15 - no. 12

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 1e van iedere maand onder redactie van:

voor Nederland: N. A. Donkersloot / T. Haan / O. Noordenbos / Jan Romein / Ank Steenis, secretaresse / W. F. Wertheim / *voor Vlaanderen:* J. Kruithof.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling / Dr. J. J. Buskes / Mr. J. P. Cammelbeeck / J. B. Charles / Dr. B. Delfgaauw / Dr. P. J. Meertens / Dr. A. Romein-Verschoor / Th. van Tijn.

Uitg.: Boek- en handelsdrukkerij „Nimo", Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Telef. (02995) 336 – Giro 256907

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somersstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38

Men wordt verzocht kopij, recensie-exemplaren enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie: Ank Steenis, Cavaljéplein 128, Purmerend, tel. (02990) 1438. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Correspondentie over abonnementen, losse nummers, betalingen e.d. aan de uitgever, respectievelijk Belgische vertegenwoordiging.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan per 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 11,50 per jaar (*f* 6,50 per half jaar). Voor België Bfr. 175 per jaar. Voor buitenland *f* 15,– resp. Bfr. 225. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 10,– en Bfr. 150.
Losse nummers *f* 1,50, resp. Bfr. 25.

Speciaal Kunstnummer ... ... *f* 3,50
Speciaal Spanje-nummer ... ... *f* 2,80
Speciaal Droogstoppel-nummer ... ... *f* 3,25
Brochure „Vrede en onvrede" discussie uit jaargang 1959 *f* 1,50

INHOUD:

Jan Romein, De derde kracht in Canada 721
Johan Daisne, Vijand, zoete vriend 730
Leo Rikmenspoel, Gedichten 748
Jan Knappert, Gedichten 749
O. Noordenbos, Geloof en ongeloof 751
Henri A. Ett, De Vloekzang van Sentot 760
G. J. Resink, Multatuli's keizersdroom 778
L. Hornstra, Het socialisme en de arbeiders 781
Ex Libris 783

Jan Romein

DE DERDE KRACHT IN CANADA

I

Lezers die zich uit het eerste nummer van deze jaargang het artikel herinneren onder de titel „Een derde kracht" aan het probleem van de neutralisering van Europa gewijd, zal het niet verbazen, dat ik met de grootste belangstelling kennis genomen heb van een soortgelijk, maar veel gedocumenteerder pleidooi van een Amerikaan, vroeger Canadees, voor Canada. *Peacemaker or Powder-monkey* is de titel en James M. Minifie de auteur van het boek dat mij van bevriende zijde van over de Oceaan werd toegezonden[1] en de aanleiding werd tot de volgende beschouwing.

II

Canada is voor de meesten onzer, zelfs, vrees ik, voor hen die betrekkingen onderhouden met de vele sinds '45 daarheen geëmigreerde Nederlanders, maar een vaag begrip. Ze weten dat het groot, koud en dunbevolkt is, dat er Canadezen wonen die meegeholpen hebben aan de bevrijding van ons land en vermoedelijk leven zij nog in de waan dat Canadezen niet dan met de loupe van Amerikanen zijn te onderscheiden, want zij hebben weleens gehoord dat zij evenveel coca-cola slurpen en kauwgom malen als deze. En tenslotte misschien spreekt voor hen nog het feit dat Canada als lid van de Nato „onze" bondgenoot is.

Zij die er al meer van menen te weten kunnen dan nog schrikbarende verhalen ophangen van de cultuurloosheid van het land. En dat die verhalen niet helemaal op fantasie berusten, bleek mij onlangs uit een anecdote die een Canadees historicus — overigens een Duits immigrant — mij vertelde. Er was n.l. eens, zei

1 James M. Minifie, **Peacemaker or Powder-monkey**, McClelland & Stewart Limited, zonder plaats van uitgave, 1960, 174 blz.

hij, in Toronto een prijsvraag uitgeschreven. De eerste prijs was een week in Toronto, de tweede: twee weken. Zulke grapjes echter zou men op meer provinciale hoofdsteden kunnen maken en van wezenlijk belang voor het probleem waar het hier om gaat, is het in elk geval niet.

Van wezenlijk belang hier is dat Canada tijdens het Interbellum een grote industriële mogendheid werd, dat zijn vrijwilligersleger in de Tweede Wereldoorlog het vierde in grootte was en zijn vloot sinds die oorlog dezelfde rangorde inneemt, dat tenslotte Canada's rol in de tegenwoordige wereld al van betekenis is en dat het derhalve voorbestemd is om misschien reeds over enkele tientallen jaren zelfs een leidende rol in het Westelijk Halfrond te spelen, evenals Brazilië dat bezig is te gaan doen. En dit fundamentele feit is blijkens de geringe aandacht die het land in onze pers pleegt te krijgen, stellig nog niet algemeen bij ons doorgedrongen. En toch is dit een feit, en dat feit alleen dwingt ons, de ontwikkeling van en in Canada nauwkeuriger te volgen dan we tot dusver gewend zijn.

III

Wat Minifie met zijn boek wil, is in enkele punten saam te vatten: aantonen 1. dat het belang van de mensheid in haar geheel de vrede is; 2. dat de vrede in zijn deel van de wereld het best gediend wordt door een neutraal Canada en 3. dat de voorwaarde voor die neutraliteit de werkelijke onafhankelijkheid van Canada is.

Beginnen we met punt drie. Is Canada dan niet onafhankelijk? Dat het deel uitmaakt van de Britse Volkengemeenschap kan sinds het Statuut van Westminster van '26 bezwaarlijk meer als een inbreuk op de onafhankelijkheid der deelgenoten worden beschouwd. Wanneer het nochtans in feite in zekere zin afhankelijk is, is het dat niet van Groot-Brittannië, maar van de Ver. Staten. Geen wonder dan ook dat Minifie op de verhouding met deze mogendheid telkens terugkomt. De schrijver toont zich in dit opzicht zelfs geïrriteerd,

al houdt hij zijn toon rustig, kennelijk met de bedoeling de „goede" Amerikanen van het recht der Canadezen op volledige onafhankelijkheid en van het voordeel, ook voor Amerika, van Canada's neutraliteit te overtuigen. Dat die onafhankelijkheid in militair, economisch en cultureel opzicht in feite echter niet bestaat, laat hij zonneklaar zien.

We wisten ook uit andere bronnen trouwens, dat sinds de overeenkomst van Ogdensburg in '40 tussen Roosevelt en Mackenzie King de militaire samenwerking tussen beide landen steeds nauwer is geworden. Nog onlangs werd dat duidelijk, toen op een persconferentie in Ottawa de Amerikaanse minister van defensie, Thomas Gates, als iets vanzelfsprekends meedeelde dat, als de kernlading voor de Bomarc-raketten aan Canada geleverd zouden worden, zij toch onder Amerikaans beheer zouden blijven en alleen op bevel van de president der Ver. Staten mochten worden afgeschoten. En pijnlijker nog voor het Canadese zelfbewustzijn dan deze mededeling opzichzelf was het feit, dat zij in flagrante strijd was met een verklaring, die de Canadese premier, John Diefenbaker, kort te voren had afgelegd; en het allerpijnlijkst dat de heer Gates, naar later bleek, daarvan in het geheel niet op de hoogte was. De militaire afhankelijkheid van de Ver. Staten gaat hier dan ook nog verder dan die der Nato-landen. Naast de Nato kennen de Canadezen ook nog de Norad — de North American Air Defense Command — sinds augustus '57 en de befaamde DEW-linie — de Distand Early Warning-line — de reeks radarstations in het hoge Noorden, waar het zó geheimzinnig toegaat dat zelfs een Canadees parlementslid aan een Amerikaanse instantie toestemming moet vragen om er zijn kiezers te kunnen bezoeken (blz. 103). En tenslotte is er nog het feit dat Canada dieper dan andere landen naar het schijnt betrokken is bij die geheimzinnige bezigheid die heel onschuldig met de letters CBR pleegt te worden aangeduid, maar die in werkelijkheid de voorbereiding betreft van de Chemische, Bacteriologische en Radiologische oorlog.

IV

Ook de economische infiltratie van de Ver. Staten in Canada is geen nieuw verschijnsel. De Frans-Canadees Maurice Lamontagne wijdde er indertijd al een boek aan: *The American Economic Impact on Canada.* Hier mogen daarom enkele typerende aanwijzingen volstaan. Van de in Canada gevestigde bedrijven werd in 1955 naar schatting één tiende door Amerikaanse kapitaalsbelangen beheerst, niet omdat Canada een bondgenoot is, maar omdat belegging in Canada meer winst afwerpt dan in de Ver. Staten zelf (blz. 152). Van 1900 toen deze beleggingen nog geen 200 millioen dollar bedroegen — destijds was Engeland nog de voornaamste kapitaals-exporteur — stegen zij in de loop van zestig jaar tot het fantastische bedrag van een 14 milliard (blz. 131). En het is wel bijzonder typerend te vernemen dat Mexico er in dit opzicht nog beter aan toe is dan Canada, want Mexico eist dat de meerderheid der aandelen en het directoraat in Mexicaanse handen blijft (blz. 143). Foster Dulles zelf, die gelijk bekend niet steeds even tactisch was, moet eens tegenover een Canadees bewindsman nog wel de situatie hebben samengevat in de opmerking, dat Canada de „caddy" van de Amerikaanse golfspeler was (blz. 156). Minder „aardig", maar precieser spreekt Minifie, de positie der Ver. Staten zelf vóór hun onafhankelijkheid tegenover Engeland indachtig, van een mercantilistisch systeem, dat met het 18e eeuwse wedijvert (blz. 7). Geen wonder dat anti-Amerikanisme in Canada net zo min iets ongewoons is als in Latijns-Amerika — en elders. Het boek geeft er talrijke voorbeelden van, maar wij kunnen ons beperken tot Minifie's eigen samenvatting: in zijn hart dankt de Amerikaan God dat hij een Amerikaan is en de Canadees dat hij het niet is (blz. 169).

V

Voor we tot de kern van 's schrijvers betoog komen, moge nog iets over Minifie zelf gezegd worden ter voorkoming van het misverstand dat tegenwoordig al-

tijd vlak om de hoek ligt: Minifie is geen Canadees (meer) — zie blz. 173 — en geen communist — zie blz. 69, 73, 77, 108. Zo weinig communist zelfs dat hij zich op laatstgenoemde bladzijde accoord verklaart met Churchill's opvatting van '43, dat de invasie der westelijke geallieerden in „de zachte onderbuik" van Europa moest plaats vinden om te voorkomen, dat de Russen eerder in Midden-Europa zouden zijn. „Links" is hij wel — inzover dat hij als reporter in de Spaanse burgeroorlog door Franco's troepen gevangen genomen is en als verslaggever van de *N.Y. Herald Tribune* op het randje ontsnapt is aan een uitwijzing door Mussolini — „links" dus van het soort waarvan alle anti-communisten-maniakken het bestaan liefst ontkennen, maar dat desondanks bestaat.

VI

Canada moet dus, om het met de woorden van de oude kapitein Marryat in zijn *Settlers in Canada* (1840) te zeggen: „paddle its own canoe". En dat om — en hier komen we tot het tweede belangrijkste punt — neutraal te kunnen zijn in de koude en, als 't mogelijk is, ook in een eventuele hete oorlog. Beter dan bastion te zijn van de Ver. Staten in de van de U.S.S.R. via de Pool verwachte aanval, kan het buffer zijn tussen beide supermogendheden.

Schrijver gaat uit van de onweerlegbare stelling — maar die nochtans nooit genoeg herhaald kan worden — dat, gezien de tegenwoordige stand van de oorlogstechniek — de intercontinentale raketten en de van duikboten gelanceerde raketten van middelbare reikwijdte èn c.q. de pestvliegtuigen — geen ander alternatief overblijft dan òf vernietiging òf vrede. En vervolgens dat de vrede het best behouden kan worden, wanneer het aantal neutrale landen zo groot mogelijk is. En tenslotte dat Canada met zijn ligging tussen de Ver. Staten en de U.S.S.R. in, zich daarvoor het beste leent. Canada zou voor het westelijk halfrond moeten worden wat India voor het oostelijk is.

Een bijkomstig maar amper minder belangrijk voor-

deel, — omdat ook dat voor het behoud van de vrede onmisbaar is — zou zijn dat het dan, bevrijd van de druk der militaire lasten, zich zou kunnen wijden aan de hulp der onderontwikkelde landen. Daartoe is het nu niet in staat, niet alleen vanwege de kosten der zogenaamde defensie, die er geen zijn kan, maar ook omdat het nu in zijn afhankelijkheid van Amerika deelt in de weerzin dier landen tegen Amerikaanse hulp, die zij noodgedwongen wel aanvaarden, maar niet als onbaatzuchtig kunnen beschouwen. Zij zien immers dat die steun voornamelijk uitging naar reactionaire dictators, van Rhee en Nosavan in het oosten, tot Batista en Peron in het Westen. Van een — neutraal — Canada daarentegen zou niemand iets te vrezen hebben: het heeft geen territoriale ambities, geen koloniaal verleden en is niet op grondstoffen uit, die het zelf voldoende heeft èn het is zelf een sprekend voorbeeld hoe onafhankelijkheid — van Engeland — zonder geweld verworven kon worden (blz. 2 en 3).

Minifie staat in dit streven niet alleen. Ook in Canada zijn er — als overal elders ter wereld — groepen en individuën de mening toegedaan, dat de toekomst der wereld niet in haar vernietiging kan liggen en dat een beter leven voor de massa's niet gebaseerd kan worden op een massa-slachting. En nog eens: dat woord is niet overdreven. Het *is* niet overdreven te menen, dat elke oorlog in het tegenwoordig tijdsgewricht tot een totale kan worden, evenmin dat hij door een onnozele vergissing kan uitbreken en de overtuiging is allerminst overdreven dat totale oorlog alleen nog maar totale vernietiging na zich kan slepen. Hoe dicht we daar niettemin in principe bij zijn, toont Minifie nog eens weer aan door de uitspraak aan te halen in juni '59 gedaan door de Amerikaanse generaal Creasy — die beter Crazy kon heten — waarvan de inhoud was: 1. dat hij wel geen preventieve oorlog bepleitte, maar niettemin vond dat de politiek van pas terug te slaan als je geraakt was, veranderd moest worden en 2. dat hij niet graag enige afspraak over de CBR gemaakt zag, opdat Amerika niet met de handen gebonden een eventuele

oorlog in zou gaan (blz. 159). Amerika heeft inderdaad het Geneefse protocol van '25 over het verbond van de chemische en biologische oorlog nimmer getekend (blz. 160) en wat het gebruik van die wapens die opgeslagen klaar liggen in de Ver. Staten — en elders! — zou kúnnen betekenen, kan men gemakkelijk hieruit begrijpen, dat b.v. één ons van een vergif dat de z.g. „Q-koorts" verwekt, voldoende is om tienmaal zoveel mensen te besmetten dan er nu op aarde leven (blz. 158).

Juist al deze onvoorstelbare ellende-in-voorraad maakt dat Minifie medestanders heeft, ook in Canada zelf, al is het conformisme ook daar of juist daar sterk genoeg om te maken, dat die medestanders in hun politieke programs de gedachte der neutraliteit meestal meer veronderstellen dan uitspreken. Zo de „Board of Evangelism and Social Service" van de Verenigde Kerk van Canada in zijn rapport van september '58 (blz. 63); zo de redactie van Maclean's *Magazine*, die aan haar pleidooi voor ontwapening overigens realistisch toevoegt, dat het gezien de „vested interests" in de bewapeningsindustrie niet gemakkelijk zal zijn Bertha von Suttner's leuze tot werkelijkheid te maken: de investering in vernietiging, eufemistisch nationale defensie genoemd, geeft astronomische cijfers te zien: het kapitaal alleen al van de Boeing-maatschappij bedroeg in december '59: 1 milliard, 890 millioen dollar (blz. 65).

VII

Van een dier medestanders geven we tot slot in iets verkorte vorm de samenvatting van zijn argumenten, zoals die bij Minifie (blz. 66-68) te vinden zijn, omdat Minifie's eigen bedoeling moeilijk beter kan worden vertolkt. Het betoog is van W. H. Pope en dateert van december '59:

1. Gezien de kracht van zowel de Amerikaanse als de Russische offensieve wapenen is het onzinnig te denken in termen van de verdediging van Canada in het geval van een atoomkern-oorlog; in plaats daarvan moet Canada's verdedigingspolitiek gericht zijn op het

voorkomen van oorlog.

2. De DEW-linie maakt deel uit van het afschrikkingsstelsel; zij zou die rol beter vervullen als ze naar beide zijden afschrikte, wanneer er zowel Russische als Amerikaanse technici voor de radarschermen zaten. Canada kan het best voor de vrede werken door een neutrale buffer tussen de U.S.A. en U.S.S.R. te zijn.

3. Het hele idee van een verdediging tegen kernbommen of -raketten is een concept uit de laatste oorlog: er zouden nu zoveel bommenwerpers of raketten doorslippen dat èn Canada èn de Ver. Staten volledig vernietigd zouden worden. Het idee van een intercontinentale raket met een afweerraket te treffen is even ongerijmd als de hoop om de ene artillerie-granaat met een andere te raken. Tegen deze moderne wapens bestaat geen verdediging.

4. aangezien de Norad in het geval van zo'n oorlog de volstrekte vernietiging van Canada niet kan verhinderen, bestaat er geen enkele reden om er aan vast te houden en althans één goede om dat *niet* te doen. Politiek gezien, maakt de aanvaarding van het Amerikaanse commando over de luchtstrijdkrachten Canada tot een satelliet van de Ver. Staten, met een prestigeverlies en verspeling van macht-ten-goede tegenover de niet bij het conflict betrokken naties als gevolg.

5. Canada moet trachten de U.S.A. en de U.S.S.R. uit elkaar te houden. Om een buffer te kunnen zijn, moet men neutraal zijn — naar beide zijden. Dit houdt niet alleen het verlaten van de Norad — en van de Nato moet men eraan toevoegen — in, maar evenzeer dat alle Amerikaanse militairen Canadese bodem moeten ontruimen, met inbegrip van de drie bases in Newfoundland. Terzelfdertijd moet Canada de DEW-linie overnemen of moet deze onder beheer van de Ver. Naties komen, maar in elk geval zó dat Amerikaanse èn Russische waarnemers elk naar zijn eigen land hun bevindingen kunnen rapporteren.

6. De neiging tot het denken in termen van een „eerste klap" aan beide zijden verhoogt de waarschijnlijkheid van een verrassingsaanval. Canada kan die

waarschijnlijkheid verminderen door de Russen dezelfde garanties tegen een Amerikaanse verrassing te geven als het nu de Amerikanen tegen een Russische geeft.

7. Met het geld, gespaard door de afschaffing van nutteloze wapens kan Canada het totstandkomen van een derde kracht bevorderen en er toe bijdragen dat de onderontwikkelde gebieden liever de Indiase dan de Chinese oplossing zullen kiezen.

VIII

In één opzicht hebben we Minifie in deze weergave van zijn opvatting onrecht gedaan en noodgedwongen moeten doen: de warme bewogenheid voor zijn neutralistisch ideaal en de lenige, direct op de man afgaande taal-en-stijl, kan de lezer niet in dit verslag, maar alleen in het boek zelf vinden, dat wij hem dan ook dringend aanraden, zelf ter hand te nemen — zowel wanneer hij het er mee eens is, want hij zal zich dan in zijn overtuiging gesterkt voelen en argumenten tot zijn beschikking hebben, waaraan hij tot dusver niet gedacht had, als ook, ja vooral misschien, wanneer hij het er niet mee eens zou zijn, want dan zou het zijn wit-zwart denken kunnen doorbreken; het wit-zwart denken of beter het niet-denken — want wit-zwart denken is géén denken — dat in beide kampen nog groter gevaar is dan welk wapen ook dat, hoe technisch vernuftig het moge zijn, in wezen toch slechts instrument van dat niet-denken is.

Johan Daisne

VIJAND, ZOETE VRIEND

Ter gelegenheid van
Tsjechov's eeuwfeest

Twee dichters. Bestaan er dwazer vijanden, dieper vrienden? Zij hebben zoveel gemeen, verwant, dat het kleinste verschil het grootste geschil lijkt. Vooral in hun eigen overkwetsbare gemoed. Tot, de jaren gegaan zijnde, die kwetsuur zelf de bloedband onthult en bevestigt. En daar alle mensen, ook de nuchterste, poëet zijn, is mij het verhaal van Pavlenko en Ivanytsj bijzonder lief. Het is ons aller voorbeeldige geschiedenis.

Pavlenko en Ivanytsj waren beiden dichter. Daar valt niet aan te twijfelen. Want in het burgerlijke leven waren ze onderscheidenlijk archeoloog en socioloog. Toch schreven ze verzen en publiceerden die en hadden elk al in hun jeugd naam gemaakt in de letteren van Rutlandia. Hun dichterschap moest dus wel heel echt zijn. Bovendien bestond tussen hen een leeftijdsverschil van zowat tien jaar. En toch schreven ze zeer gelijk, realist met iets magisch, door hun liefde voor het schone, treffende woord, en voor de klassieke stijl, die altijd de modernste zal blijven. Pavlenko schreef weinig en nogal scherp, Ivanytsj vrij veel en milder — maar zijn dat meer dan verschijningsvormen?

Ze hadden elkaar voor het eerst ontmoet in hun jeugd, op de redactie van het dagblad Vperiod. Ivanytsj had een studiereis gedaan in het westen en daarover een — dichterlijke — reportage geschreven. De nuchtere hoofdredacteur Pezjevan had geen ogenblik geaarzeld om ze te aanvaarden. Dag aan dag kwam Ivanytsj de proefvellen op de krant verbeteren. Hij droeg zijn haar geplakt als in het westen en een fijngeschoren kneveltje. De andere redacteurs ginnegapten daarover onder elkaar, maar overwogen toch bij zichzelf of hun baarden niet te grijs werden. Op een middag vroeg Pezjevan:

— Ivanytsj, knaap, jij kent toch Pavlenko?

Die was ook net op het dagblad, eveneens als los medewerker, om een — dichterlijk — geleerd feuilleton van hem te zien opmaken.

— Jawel, zei Ivanytsj, die hem nog nooit had ontmoet.

En de twee jongelieden schudden elkaar hartelijk de hand. Pavlenko was ook westers gekapt en dat was hun eerste trait d'union. Onmiddellijk daarop las Ivanytsj de verzen van Pavlenko, en toen Ivanytsj' eerste bundel verscheen, schreef Pavlenko daarover in Vperiod een zeer begrijpende en vleiende recensie.

De nuchtere hoofdredacteur Pezjevan wist heel goed wat hij had gedaan. Hij was een man met grote levenservaring en mensenkennis — bovendien een hartstochtelijk gangmaker van de cultuur in Rutlandia. Herhaalde malen in zijn bestaan had hij zich met ziel, zinnen en bezittingen daaraan gegeven. Hij had er telkens een klein fortuin mee vergaard, en een groot verloren. Hij had mee feestgevierd, maar anderen hadden alles opgesoupeerd. Zo was hij om den brode ten slotte hoofdredacteur van een dagblad als Vperiod geworden, dat betekende „toch maar vooruit". 's Morgens schreef hij zijn leader voor de krant, en 's namiddags telefoneerde hij zijn leading lady. De andere redacteurs loerden op dat ogenblik om in hun baard te gniffelen over de nuchtere man: zodra de aansluiting tot stand kwam, veranderde hij in een smeltstop.

Daarnaast haalden ze ook andere fratsen uit. Terwijl Ivanytsj zijn proefvellen verbeterde, zaagden ze elke dag een halve centimeter van zijn oud-studentenwandelstok, zodat de jonge westerse romanticus dagelijks een beetje gebukter van oudere geleerdheid de redactie verliet. En opzettelijk nodigden ze Pavlenko uit om bij voorkeur 's avonds zijn wetenschappelijk feuilleton in te leveren. Dan gebaarde een der gebaarden zich ziek, en Pavlenko nam bereidwillig de nachtredactie over. Om en bij twaalven ontving hij de onwaarschijnlijkste telefoonberichten, zoals: de Tiëvtonen staan tot de tanden gewapend voor de noordergrens. De archeoloog probeerde met historische kritiek het bericht te controleren. Maar de telefooncentrale was omgekocht en deed

of ze de kluts kwijt was. Pavlenko stelde een sidderende tekst op voor de drukkerij, doch vond hem 's ochtends nooit in de krant, gelukkig maar.

Dat alles wist Pezjevan en, om zijn leading lady op de gebaarden te wreken, bevorderde hij de vriendschap tussen Pavlenko en Ivanytsj; dat was meteen weer zoveel gewonnen voor de cultuur van Rutlandia.

Pavlenko had de reportage van Ivanytsj niet enkel gelezen maar ook uitgeknipt en bij zijn documentatie gevoegd. Door die schriftuur was Ivanytsj een beetje persona grata geworden bij het westen, zodat dit hem schreef welke eventuele Rutlandiërs het met goed gevolg een zelfde studiereis kon aanbieden. Ivanytsj haastte zich om zo warm Pavlenko aan te bevelen, dat deze onmiddellijk gevraagd werd.

Hierbij deed zich een allereerst, heel klein incidentje voor, waarom de twee vrienden naderhand hartelijk hadden gelachen. Voor zijn vertrek had Pavlenko enkele formulieren, hem gezonden door het westerse genootschap, moeten invullen met het oog op de grensoverschrijding. De vreemde grenswacht stelde echter vast dat zijn persoonsbewijs en die afgestempelde papieren niet overeenstemden. Want Pavlenko heette eigenlijk Pivlenko, doch hij had zich, zoals in zijn publicaties, onergdenkend Pavlenko genoemd bij het genootschap. De grenswacht nu was zo ergdenkend dat ze Pivlenko niet terugstuurden maar integendeel onder strenge hoede meenamen naar hun hoofdstad. De tijden waren als altijd gespannen en misschien hielden ze hier een spion. Het genootschap werd gelukkig onmiddellijk geraadpleegd en bezat voldoende inlichtingen over Pivlenko om hem te herkennen en te doen erkennen als Pavlenko. Deze mocht dan ongeboeid zijn boeiende reis voortzetten. Hij stuurde een hartelijke ansicht aan Ivanytsj met het humoristische relaas der gebeurtenissen en zijn geestdrift over het verdere verloop van de tocht.

En toen — Pavlenko was nauwelijks terug en had géén nachtbeurt op de redactie, zodat van een bak thans geen sprake kon zijn — stonden de Tiëvtoonse legioenen echt aan de noordergrens en overschreden die.

Een drie jaar lange bezetting begon, met al de grote smarten en de spaarzame vreugden van dien. Ofschoon slechts een bepaald deel van het buitenland Rutlandia had aangevallen, gaven Pavlenko en Ivanytsj dadelijk alle uitheemsigheden prijs en lieten zich een vaderlandse baard groeien. Dat was maar een symbool, doch ook slechts een begin. Ivanytsj trok eveneens laarzen aan, het schoeisel der armen in die harde verdrukkingswinters, maar tevens een krijgshaftige uitrusting, een stil herkenningsteken van het zich voorbereidende verzet.

Pavlenko van zijn kant haalde allerlei jonge mensen aan, bijna knapen en meisjes nog, die ten minste één avond in de week bij hem slappe tee kwamen drinken met een oorlogskoekje toe. Er werd eigen poëzie voorgelezen en gesproken over de grote nationale en internationale kunstenaars en denkers, waarvan op school niet meer mocht worden gerept. Pavlenko verrichtte met deze zijn operatie-Witte Nachten een schoon werk. Hij verijdelde dat die jeugd in de val trapte van de vijandelijke cultuurbonden, en intussen hield hij hun humanisme op klassiek peil. Ivanytsj koesterde daar alle bewondering voor en had met grote genegenheid eens een Witte Nacht bijgewoond. Maar hij had voor zijn deel te veel werk met andere laarzen om een geregeld lid te worden. Pavlenko wist van dat werk en voelde er veel waardering voor.

Nochtans had in die tijd een tweede voorvalletje plaats, weldra gevolgd door een derde. In de schone seizoenen trokken de Witte Nachten er soms ook voor een Groene Dag op uit. Ivanytsj ontmoette ze op een ochtend in het station. Pavlenko schudde hem hartelijk de hand, ze prezen elkaars baard en toen wilde Ivanytsj, immers de jongere, nog een extra-compliment daaraan toevoegen door te zeggen:

— Pavlenko, die valschermjas staat je prachtig!

Pavlenko droeg inderdaad een oorlogsmoderniteit, een jasje dat tegelijk overjas moest zijn tegen koude en regen, en daartoe een dubbele rug had, waarvan de ene los boven de andere zat.

Tot Ivanytsj' bedremmeling barstten de Witte Nachten echter in vrolijk gelach uit. Die hadden gedacht dat

het compliment bedoeld was als een gein, en ondanks de dubbele rug scheen de steek dwars erdoor tussen Pavlenko's schouderbladen te zijn doorgedrongen. Hij zei niets maar zijn gezonken blik bleef heel even flikkerend rusten op Ivanytsj' armoe- en heldenlaarzen.

Kort daarop volgde het derde incident. Om het vorige goed te maken, had Ivanytsj op een vrije middag een bezoek gebracht aan Pavlenko. Hij wilde hem zijn laatste gedichten voorlezen. Die waren geïnspireerd door een toneelspeelster welke toen veel bijval oogstte, doordien ze, op weergaloos kunstige wijze, zelfs van de onschuldigste stukken iets wist te maken dat het publiek in vervoering bracht. Eigenlijk onderhield ze daarmee alleen de levensdrift van de toeschouwer maar in die tijd had dat een dubbele betekenis: het sterkte hen meteen tegen de vijand.

— Zo is zij tegelijk vrouw en wimpel, verklaarde Ivanytsj en hij bekende op allerlei onverdeeld verliefd te zijn.

Pavlenko, de oudere, knikte begrijpend en goedkeurend. Maar voor de verzen aarzelde hij even.

— Jij wordt toch niet rechtgelovig? vroeg hij Ivanytsj.

— Een beetje wel, bekende die argeloos in de roes van zijn ontboezeming.

Want hij had een paar keer Marfa Sadova kunnen spreken, eerst achter de schermen en dan op haar kostkamer. Ze waren zelfs vrienden geworden, in alle eer en deugd. En daarbij had hij ontdekt dat de bron van haar onweerstaanbare kunst haar geloof was, een geloof zo zoet en dwingend als de sprookjesboeken uit ieders kinderjaren. En wie is, als hij verliefd is, niet op alles van de geliefde verliefd?

Maar het stemde Pavlenko argwanend, en zijn ongelijk op die middag was geweest, niet openlijk te bekennen waarom. Ivanytsj had het later van derden moeten horen en dat had hem op zijn beurt argwanend gestemd. Uit de Witte Nachten was inderdaad één zwart schap voortgekomen. En wel een van de gevoeligste jongste dichteressen uit Pavlenko's school: Daria Macharova. Maar het kind was ziek geworden; een bezettingszuster had haar verpleegd en het safootje was

van die amazone gecharmeerd, eveneens tegelijk op de vrouw èn de wimpel. En die heidense zuster was toevallig ook rechtgelovig. Pavlenko had het schaap niet willen uitstoten, hopend haar in de Witte Nachten te louteren van de driedubbele smet, tot de zuster naar het front was geroepen en het dichteresje Daria haar Libuschè was gevolgd.

En toen hij dat had vernomen, had Ivanytsj bedenkelijk de laarzen over elkaar gewreven.

Zo stonden de zaken toen Rutlandia na die drie ellendige jaren werd bevrijd. Ivanytsj, opgeroepen door het herstelde leger, trok onmiddellijk de bij zijn laarzen passende uniform aan. Als socioloog was dat openbare optreden helemaal vanzelfsprekend voor hem. En nog geen dag later deed Pavlenko wat ook helemaal in zijn archeologische lijn lag. Op de staf waaraan Ivanytsj was verbonden, bracht hij in burger een bezoek om een geheimzinnig pak neer te leggen: de lijsten van verdachten die hij had opgesteld, met de bijbehorende bezwarende stukken, door hem verzameld.

Ongelukkig spraken de dichters dadelijk over iets anders. Met name vooreerst zeer hartelijk over poëzie; en dan over het literaire leven, dat zoals men weet een leven is in de soms herrieachtige betekenis van dat woord.

— Witte Nachten wordt nu een openbare vereniging, zei Pavlenko; we zouden je graag in het bestuur hebben.

En Ivanytsj antwoordde zeer verkeerdelijk, bedoelend: dat is uitstekend, maar ik heb het hier zo druk; wat jij doet zal wel gedaan zijn, intussen probeer ik me hier nuttig te maken. Doch hij zei, overspannen door zijn werk en door de aangrijpende gebeurtenissen dier dagen:

— Bedankt, ik heb hier nuttiger werk te verrichten.

Pavlenko vertrok in zijn valschermjas zonder iets te zeggen, maar de flikkering van zijn gezonken blik had even de laarzen van Ivanytsj nog meer doen glimmen. Hadden die hem aan de hak van de bezetter herinnerd? Misschien had *hij* ook het Zwarte Schaap nog niet verteerd en verdacht hij Ivanytsj van een krenken-

de gedachtenis voor de Witte Nachten.

Het was een moeilijke tijd. Iedereen dacht het een vaderlandse plicht andermans was te moeten doen en daarmee minder algemene belangen te mogen dienen. De zo nuttige verschillende partijen van een democratie waren weer op de batterij gekomen, maar na drie jaren verdrukking hadden ze een beetje verleerd om met hun onderlinge oppositie juist de eendracht die evenwicht heet, te bewerken. Zonder dat ze het beseften, hadden ze van de bezetter enigermate de traditie geërfd van diens lelijke gevechtsmethodes, die niet op vereffening maar op verdelging waren gericht. Een krant van de andere kant had dan ook Pavlenko aangepakt omdat ze een fotocopie bezat van een brief die hij eens aan een verkeerdeling had gestuurd. Het dagblad had er niet aan toegevoegd dat Pavlenko en dat heer studievrienden waren geweest — een vriendschap die men nooit vergeet en nooit ontrouw mag worden, want vriendschap heeft geen zin als ze alleen tussen heiligen bestaat; men moet vriend blijven ook in de nood en juist in de vergissing, pas dan is het echt en bestaat er een kans dat het tot iets dient. Bovendien was de verkeerdeling althans huns studie trouw gebleven. Hij had een archeologische inlichting gevraagd, en Pavlenko had daarop in vriendschap en als archeoloog gereageerd.

Verdenkingen waren in die dagen echter zo dodelijk gevaarlijk, dat Pavlenko even het hoofd verloor. Een geleerde en een dichter zou geen mens zijn als hij meteen een steeds paraat politicus was. En niet met de bedoeling iemand op zijn beurt aan te vallen, maar om de algemene opinie even nadenkend en sereen te stemmen, had Pavlenko, louter exemplatief, in Vperiod waar hij uit dienstvaardigheid weer een paar nachtbeurten had waargenomen — en de nacht schaft niet altijd raad, maar vaak nachtmerrieachtige ingevingen —, een entrefilet geplaatst dat geen aanklacht bedoelde te zijn, alleen een overweging: is het waar dat een (zelfs onverdenkbaar iemand als) Ivanytsj lid is geweest van de Znamia?

Alleen had Pavlenko, in zijn opwinding, de woorden

weggelaten die hier tussen haakjes staan. Hij verkeerde in de goede trouw dat ieder die ellips wel vanzelf zou aanvullen. De Znamia was een uitgave geweest van culturele samenwerking met de bezetter. „Leden" telde Znamia niet, alleen lezers. En het was duidelijk dat dit blad ook aan niet-abonnenten werd gestuurd, o.m. aan sociologen als Ivanytsj. Archeoloog Pavlenko had Ivanytsj' naam en adres op een lijst in het vroegere Znamialokaal gevonden, lijst kennelijk achtergelaten als een tijdbom, om zoveel mogelijk burgers in opspraak te brengen, als verzachtende omstandigheid voor evenveel meelopers. Geen twijfel of Pavlenko had daar alleen een positief gebruik van willen maken.

Doch na een oorlog en zijn ook morele verwoestingen is het nog altijd een negatieve tijd. En het gevolg van Pavlenko's fotocopie en entrefilet was dat voor dezelfde krijgsraad, op dezelfde middag, zowel Pavlenko als Ivanytsj moesten verschijnen, de een na de ander, Pavlenko als oudste de eerste. Beider onschuld en verdienste werd onmiddellijk erkend; het hoofd hoog konden ze de raad verlaten, met een lovende handdruk van de jury, maar zonder een pink voor elkaar. De poëtische broers waren in de herstelde vrede voor lange jaren oorlogsvijanden geworden.

Maar na jaren komen er altijd weer andere jaren. Want intussen leeft men, lijdt men en leert men altijd weer liefhebben. Pavlenko en Ivanytsj hadden elkaar nooit meer bezocht. De Witte Nachten waren uiteengevallen tot experimentele dageraadjes wat zowel de klassieke Pavlenko als de klassieke Ivanytsj als sanslendemains beschouwden. Elk van hen beiden had in stilte zijn werk voortgezet, met het gevolg dat ze op een plechtige dag ex aequo als dichter werden gelauwerd. Pas toen, bij de officiële huldiging, ontmoetten ze elkander weer, en feliciteerden elkaar met een hoffelijkheid die veel moest verbergen, maar zeker geen vijandschap meer.

En opnieuw gingen jaren voorbij, zonder intimiteiten, maar in die hoffelijkheid welke bijna weer vriendschap was.

Tot op een avond het volgende gebeurde. Ivanytsj

was sinds een kwart eeuw lid van een besloten gezelschap, dat ook in vredestijd de kostbare idealen van een religieus humanisme wilde behoeden. Het heette Droezjba, en Ivanytsj was er bijna automatisch in opgenomen, vanwege zijn sociologische jeugd. Af en toe werden door peters enkele nieuwe leden voorgesteld, wier aanvaarding en inwijding geschiedde volgens beminnelijke traditionele regels. Er werd vooreerst een levensbeeld van de candidaten voorgelezen, benevens de inlichtingsbladen die zekere leden hadden willen invullen. „Vriend" (dat was de aanspreektitel in dat genootschap) Ivanytsj placht daarnaar meestal met een in slaap gestreeld oor te luisteren. Beelden en bladen waren immers uiteraard flatteus — zo niet zou het niet tot voorlezing zijn gekomen, dan had het bestuur zelf de onderhandelingen afgeknapt. Slechts voor één candidaat slaagde Ivanytsj erin aandachtig te luisteren; daarna werkte het laudatieve gemurmel steevast als laudanum op hem. Ivanytsj vertrouwde de Vrienden en zat knikkend weg te denken aan sociologie en poezie. Maar op die bewuste avond spitste hij eensklaps het oor. Na ettelijke bladen, waarin niets dan goeds, volgde thans een in sneerende bewoordingen. De „bescheidenheid" van de candidaat? Pose. Zijn belangeloosheid? Een streber blijft ambitieus tot het graf, al was het maar om daarop een mooi epitafium te krijgen. Enzovoorts. Ondanks de wijdende stemming in de tempelachtige zaal van het idealistische genootschap Droezjba, konden enkele Vrienden een lachje niet onderdrukken, zo brutaal schamperde dat blad erop los.
— Over wie gaat het? fluisterde Ivanytsj ten slotte tot Vriend Dzigan die naast hem zat.

Dzigan keek hem verbaasd en bijna verwijtend aan en zei:
— Over candidaat Pavlenko natuurlijk.
— O ja, natuurlijk, knikte Ivanytsj haastig en thans helemaal stemloos, terwijl hij met de vingers op zijn voorhoofd trommelde, als om dat voor dit geheugenverlies van slechts enkele ogenblikken te bestraffen.

Maar hij was zeer geschrokken. Zelfs onder de vele goede andere, zulk één slecht blad had Pavlenko zeker

niet verdiend. Op een bepaald ogenblik waren ze beiden allicht vijanden geweest, maar nooit had Ivanytsj daarover gesproken, laat staan dat hij zulke bewoordingen zou hebben gebruikt. Wie kon dat blad hebben opgemaakt? Dat werd altijd geheimgehouden. Maar hij kende Grote Vriend — de voorzitter van Droezjba — zeer goed, en in vertrouwen kon hij er wel eens naar vragen. Neen, hij zou dat niet doen. Hij wenste het nooit te weten, om thans voor een ander — een Vriend die geen candidaat meer was — geen vijandige gevoelens te gaan koesteren. Hij wilde niets gemeen hebben met die gemeenheid. Dat blad was blijkbaar een instinctieve oprisping geweest, en zulke reacties komen uit de donkerste hoeken van onze ziel, uit de droesemige bodem van het onderbewustzijn. Het was al erg genoeg dat, gelijk de diepteleer beweert, de mensheid dat primitieve gemeen zou hebben, als de collectieve onderstroom die de pijpleiding van elk individu voedt. Had Ivanytsj in de tijd van zijn vijandschap dan ook, diep-in, zo hatelijk gedacht? Hij zat het er warm van te krijgen.

Er werd thans nog een laatste blad voorgelezen. Het was weer helemaal goed, maar het hield toch één onprettige regel in. Hoe staan derden meestal tegenover de candidaat? luidde een der vragen van het blad. En hierop was aldus geantwoord: best gebeurlijk geroddel steunt alleen op letterkundige naijver.

Dat was Ivanytsj te erg. Toen Grote Vriend vroeg of een der leden het woord verlangde ten einde nadere inlichtingen te vragen of te verstrekken alvorens tot de stemming werd overgegaan, had Ivanytsj reeds de arm opgestoken. Grote Vriend verleende hem het woord, en Ivanytsj, die steeds zo onredzaam in het openbaar sprak, stond daar nu, overeind — het was te laat om achteruit te krabbelen. Zenuwachtig begon hij.

— Grote Vriend en alle mijn Vrienden. Het is niet gebruikelijk dat de geheimhouding der bladen wordt verbroken, noch dat hier in persoonlijkheden worde getreden. Maar het geval-Pavlenko brengt me in grote verlegenheid. Staat toe dat ik, bewogen als ik me gevoel, even afwijk van onze goede regels. Ik heb daar

een hatelijk blad gehoord, en daarop een ander, waarvolgens alle hatelijkheden tegen Pavlenko door letterkundige naijver zijn ingegeven. Begrijpt u mijn ontzetting: Pavlenko en ik zijn literaire vrienden, die gedurende een bepaalde tijd door een jammerlijk misverstand werden gescheiden! Daarom sta ik erop, al de hier verzamelde Vrienden bekend te maken, dat niet ik dat smadelijke blad heb geschreven, noch ingegeven; dat ik het nooit zou hebben geschreven omdat ik het laak.

Ik laak het niet omdat het ongunstig, maar dewijl het onernstig is: men mag een candidatuur bestrijden, doch de geest van ons genootschap eist dat dit op edele gronden en dus in waardige bewoordingen zou geschieden. De *gronden* van het kwestieuze blad zijn onbestaande; ik heb alleen een *putje* horen pruttelen — vergeeft u me de beeldspraak. Ik neem aan dat de Vriend die zich daaraan bezondigde, in een onbewaakt ogenblik heeft gehandeld. Allicht kan men om schimpscheuten grinniken, dat wil zeggen dat men ze met een lachertje afkeurt. Smadelijke schamperheden besmeuren nooit hun voorwerp. Evenwel, ik laak ook een beetje de goede bladen. Zij zijn meestal — vergeeft u me nogmaals — vervelend laudatief, d.w.z. zo karakterloos gunstig, dat zij misschien de schuld dragen dat die schampere Vriend zich in een dingsig moment heeft laten verleiden om eens ongezouten zijn waarheid te zeggen.

Natuurlijk begrijp ik ook heel goed die laudatieven. Zij denken hun aanstaande Vriend het best te dienen door alleen van zijn deugden gewag te maken. Maar daarmee doen zij hem tekort. Want wat ze ons te horen bieden is geen portret meer, het is een cliché. Het beste bewijs daarvan: verwissel de candidaatsnamen van die bladen, en niemand zal het opmerken. Men kan hetzelfde van ongeveer iedereen van goeden wille zeggen. Kortom, er spreekt geen karakter uit die bladen, geen méns van bloed en geest, en om die is het toch te doen in ons genootschap. Een mens wordt wezenlijk met deugden èn gebreken geboren. Men mag die laatste niet onvernoemd laten want ze zijn even kostbaar. We krijgen ze ingeschapen om ze te bestrijden en daarmee

onze deugden te reactiveren.

Ik heb daar voortdurend het woord „bescheiden" gehoord. Zeer zeker is Pavlenko bescheiden, anders had hij niet zo weinig geschreven. Maar men kan dat ook omkeren, en al had hij integendeel zeer veel geschreven, dan kon men het eveneens ondeemoedig noemen of ook weer een echte uiting van nederigheid: want dan wil hij niet anders zijn dan een arm visser die vele keren duiken moet om eens een parel op te halen. Ik heb ook het woord „ambiteus" gehoord. Wel, ik hoop dat Pavlenko, als hij ambitieus kon heten, dat inderdaad tot aan het graf zal blijven, om van zichzelf iets te blijven maken, ook voor andermans gerief en vreugd, met name door zijn werk.

Kortom, al die bladen, kwade als goede, zeggen weinig, en in elk geval niet genoeg. Is het niet tekenend dat Pavlenko's echte naam Pivlenko er zelfs geen enkele maal in genoemd wordt? En die Witte Nachten komen eruit als een sentimenteel verhaaltje van Dostojevski. Neen, mijne Vrienden, *ik* ken Pavlenko sinds vijfentwintig jaar en ik kan u een heel ander schilderij van hem ophangen, even gunstig, maar kernachtiger, geloof ik, overtuigender. Ik wil het u met twee lijnen tekenen. Primo, Pavlenko is een dichter, een echt en een groot dichter. Hij is ook een echt en groot geleerde, dat aanvaarden we gaarne op gezag van zijn collega's-specialisten. Maar een dichter is voor de gehele gemeenschap en daarover moest een ieder kunnen oordelen. Pavlenko heeft enige prachtige verzen geschreven, voor nu en nog heel lang, en dat is onuitsprekelijk veel. Ik zie een vriend die terwijl ik dat zeg een stil vraagteken met zijn hoofd lijkt te beschrijven. En ik kan me zo ongeveer voorstellen welke vraag hem beroert: is een goed dichter daarom wel een goed mens, een goede Vriend? Als een uitroepteken antwoord ik daarop: ja zeker, ongetwijfeld. De poëzie geeft uiting aan de diepste mens. Voor mijn part mag u de dichter nog een komediant noemen — elk kunstenaar is dat — maar wat speelt die komediant? Zijn über-ich — zijn beste zelf, al was het slechts een wensdroom. Het is namelijk met wensdromen dat de mens er soms in slaagt

zichzelf te overtreffen. Gelooft me, Vrienden, die schone gedichten zijn meer de echte Pavlenko dan Pivlenko zelf!

En ziehier mijn secundo. U weet het of u weet het niet — want de bladen zwijgen ook daarover — sinds vele jaren is Pavlenko ziek. Hij is nu aan de beterhand maar heel broos gebleven. Hij heeft veel geleden en leeft aan een draad. Maar hij leeft. Omdat die draad van zijn moed, zijn wil, zijn geloof, zo voorbeeldig sterk is, en omdat hetgeen eraan hangt zo licht is, zo vergeestelijkt en gelouterd als het door de beproeving werd. Ik zal dan ook mijn stoutmoedigheid tot het eind doorzetten en, hoewel onze stemmingen geheim zijn, u onthullen dat ik met overtuiging ja zal stemmen om van mijn vijand weer mijn Vriend te maken . . .

Ivanytsj ging sidderend zitten, met bleek en rood gevlekt aangezicht, trillende benen, verwarde geest en beschaamde ziel. In de hele vijfentwintig jaar van zijn lidmaatschap had hij Droezjba niet zovele woorden achter elkaar te horen gegeven, en zeker niet zulke. Schichtig sloeg hij even de ogen op, en ontmoette de warme blik van Grote Vriend die hem zachtjes zijn goedkeuring toepinkte.

— Ik dank u, Vriend Ivanytsj, sprak Grote Vriend op officiële toon en verklaarde daarop de bespreking gesloten en de stemming geopend.

Twee Vrienden liepen reeds de zaal af, de eerste met een mandje witte en een mandje zwarte houten balletjes, de tweede met twee houten bussen, een witte en een zwarte, met een rond gat bovenin. Elke Vriend nam in de ene hand een zwart, in de andere een wit balletje en stopte die dan in de bus van dezelfde of de andere kleur. Wanneer de tweede Vriend zijn rondgang had voltooid, beklom hij de verhoging waarop Grote Vriend stoelde, en opende de witte bus. Grote Vriend, bijgestaan door de twee Vrienden, wierp er een blik in: de stemming was volkomen gunstig — er stak geen enkel zwart balletje onder de witte.

Bij het uitgaan drukte Grote Vriend beide handen van Ivanytsj. Maar die was nog zo ontroerd dat hij zich haastig verwijderde, een beetje hinkend, in de

smalle, hobbelige, zwarte straat. Het gebeurde was in zijn benen geslagen.

Enkele weken later, in de tijd van Pinksteren, had op een feestelijke avondzitting van Droezjba de plechtige inwijding van Pavlenko plaats. Ivanytsj had het nog altijd in de benen; zijn rechter was door circulatiestoornis verzworen. De hele dag had hij zoveel mogelijk gerust om 's avonds toch aanwezig te kunnen zijn. Zijn vrouw en zijn oude moeder hadden dat niet alleen best begrepen maar ook hartelijk aangemoedigd. In de schemering hinkte hij weer door de smalle straat. Het had een beetje geregend en op de natte hobbelstenen schoot van het sterke steunen zijn wandelstok uit. Een spelend kind hielp hem vriendelijk overeind met onverwachte spierkracht en een volks „wat scheelt eraan, diadia (oompje)?"

Binnen was de ceremonie al begonnen. In het vrije middengedeelte van de tempelachtige zaal, voor de zetel van Grote Vriend, zat Pavlenko op een stoel. Ivanytsj schrok even en was tegelijk diep aangedaan. Het was dus weer enige jaren geleden sinds hij Pavlenko voor het laatst had gezien. Kwam het van het ceremonielicht dat die er zo bleek uitzag? Hij was nu helemaal kaal geworden, droeg een bril met glazen zo sterk als van een kijker, met het gevolg dat zijn donkere ogen twee vuistgrote gaten geleken in het enge spierwitte gezicht. Ook zijn grauwe baard was heel dun geworden, zodat je goed daarin het puntige oudemanskinnetje zag uitsteken. En de zwarte geklede rok en de grote stoel deden zijn gestalte nog schraler uitkomen.

Opeens begreep Ivanytsj waarom Pavlenko zat, wat toch niet gebruikelijk was bij inwijdingen. Pavlenko hield de doorschijnende handen in de schoot, en daarin een donkere stok voorzien van een gummidop tegen het uitglijden. En naast hem stond, als een lijfwacht bij die stoel, eveneens in zwarte rok, een knaap uit de tijd der Witte Nachten, die intussen een geleerde naam had gemaakt en een voorname betrekking bekleedde in de hoofdstad. Die Pantolanov stond thans Pavlenko als peter ter zijde, een Pavlenko die net als Ivanytsj moeilijk lopen kon — welk een wonderlijke symmetrie van

het lot!

Grote Vriend sprak Pavlenko schoon toe. Hij had het over dezes verdiensten en over de idealen der vereniging en uitte als ieders verwelkoming de overtuiging dat ze allebei met elkander hun voordeel zouden doen. Daarop werd mooie muziek gespeeld en ontving Pavlenko op het voorhoofd de Vriendenkus. Zijn handen en benen beefden dermate, dat zijn stok even op de grond viel, een zacht geluid gedempt door de dikke loper.

Peter Pantolanov hield nu Pavlenko overeind, die staande wilde danken. Hij sprak kort, met zwakke stem. „Vrienden", zei hij, maar hij was deze officiële aanspreektitel nog zo weinig gewend, dat hij er met aandoenlijke onwennigheid onmiddellijk aan toevoegde: „professor" (tot Grote Vriend) en „doorluchtige heren" (tot het gezelschap).

— Het is dertig jaar lang dat ik van dit ogenblik heb gedroomd. Op mijn leeftijd iemand de verwezenlijking van een jeugddroom schenken, is een weergaloze gave. Ik beloof u mijn beste trouw voor dit geluk. Dank u, dank u!

En hij zeeg weer neer, terwijl Ivanytsj het gezicht gezonken hield en uitrekende: dertig jaar, en ik ben hier al vijfentwintig jaar, natuurlijk slechts door een heel gewone samenloop van omstandigheden, waarvan sociologen nu eenmaal het voordeel hebben zoals anderen van iets anders — maar dat maakt toch vijf jaren verschil die Pavlenko als een ereschuld op mij voorheeft.

Op een teken van Grote Vriend was het gehele gezelschap nu opgerezen. Ze stonden in een grote kring om Pavlenko, de armen gekruist en de handen in elkaar, zacht wiegend terwijl een fraaie mannenstem voorzong:

Daar is maar één geluk,
het ligt in onze saamgeslagen handen —
de mens is van elk mens een stuk,
wij zijn slechts door elkander.

En allen herhaalden:

De mens is van elk mens een stuk,

wij zijn slechts door elka-ander.

Waarop weer de voorzanger:

Hier leren wij 't geluk
om eens het overal te doen ontbranden —
de mens is van elk mens een stuk:
aan allen onze handen!

En het gehele genootschap weer in koor:

De mens is van elk mens een stuk:
aan allen onze ha-anden!

Toen Ivanytsj bemerkte hoe Pavlenko's bloedeloze lippen het refrein meemurmelden, liep een grote warmte om zijn hart: de woorden van *zijn* gedicht, dat Pavlenko hier nu met hem meezong!

De plechtigheid was om in de bovenzaal en ieder liep de trap af voor het gezamenlijke feestmaal in de benedenzaal. Velen hadden vooreerst Pavlenko, die nog op zijn stoel zat, gefeliciteerd, en Ivanytsj had opzettelijk tot de laatste gewacht.

— Ach, Ivanytsj! zei Pavlenko toen hij hem zag en zij grepen elkaars handen. — Dank je, oude Vriend!

— Dat mag je niet doen, zei Ivanytsj, maar je moet me wel iets anders toestaan: dat ik je naar benee mag helpen.

— Maar ik zie dat je ook hinkt, zei peter Pantolanov meevoelend.

— Aan het andere been, zei Ivanytsj, en was het nog aan hetzelfde, wij zullen elkaar helpen!

— Graag, zei Pavlenko.

En met een vermaakte glimlach die hun vertederde blik moest verbergen, stond onder aan de trap het gezelschap toe te zien hoe Ivanytsj letterlijk Pavlenko naar beneden droeg, trede voor trede, zodat je zijn eigen trekkebenen niet meer zag, meende hij. Ieder stond klaar om beiden op te vangen, maar het bleek niet nodig. Veilig bereikten ze de ingang van het grote salon waar de tafels flonkerden van het brandschone linnen, de glazen, het zilver, de kaarsdragers.

— Wat ben jij sterk, lispelde Pavlenko tot Ivanytsj, en er klonk niets rouwigs om zichzelf in zijn stem, veeleer iets vertroostend, want hij wist dat ook Ivanytsj al lang de gezonde jeugd van voorheen niet meer was.

— In de spieren nog een beetje, Pavlenko, verontschuldigde zich Ivanytsj, maar voor de rest, voor de rest moet ik van jou krijgen!

Ze zaten nu aan. Waarschijnlijk op bevel van Grote Vriend waren de naamkaartjes van Pavlenko en Ivanytsj op twee buurborden gelegd. En, verrassing, wie zat over hen? Pezjevan, de oude oud-hoofdredacteur van Vperiod, de nuchtere romanticus! Hij zag er thans stokoud uit, met een bestendige oudemanstraan in zijn ooghoek en een bibberige mond in zijn baard. Maar het haar droeg hij mooi lang en in alles was hij nog zulk een héér. Sinds jaren, wist iedereen, ging hij nergens meer.

— Maar nu heb ik een uitzondering gemaakt. Ik ben gelukkig en feliciteer je beiden, zei hij nadrukkelijk en stak Pavlenko en Ivanytsj elk een hand toe.

Er werd verteld dat hij zijn dagen doorbracht met lezen, de hele lectuur van zijn leven weer over, maar in omgekeerde richting. Hij was nu bij Dickens terug. Hij schreef geen letter meer — het zouden immers schoolopstelletjes zijn, spotte hijzelf zachtjes. Toch bracht hij elke dag ook één uur met zijn leading lady door, al sinds de oorlog dezelfde laatste. Ze gingen wandelen, op een bankje in het park zitten, en aankoopjes doen. Telkens wanneer een van hen iets had gekocht, ging het wisselgeld in een fluwelen zakje; dat was om samen nog een mooie reis te doen.

— Wees zo goed en breng me de telefoon, verzocht Pezjevan mijnheerlijk een der tafelbedienden, die dadelijk met het toestel aan een lang snoer kwam aandraven. — Hoeveel krijg je van me voor mijn bitter en een telefoontje?

Hij betaalde onmiddellijk met een groot biljet en legde zorgvuldig het wisselgeld voor zich. Daarop draaide hij een nummer.

— Dag, Ellel, zei hij, hoe gaat het je sinds vanmiddag? Ik blijf in Droezjba eten, want het viel heel mooi mee. Pavlenko en Ivanytsj laten je groeten.

Laatstgenoemden meenden daarop de schone alt in de hoorn te herkennen: precies de stem van Viëra Cholodnaia uit de stomme film. Ze zond beiden een zoen.

— Nacht, Ellel, zei Pezjevan, deze avond heeft al wat opgebracht voor onze reis, en het is nog niet uit. Plus qu' hier? besloot hij.
— Moins que demain! zong zij voor het ophangen.

Het bleek dus waar, zoals werd gegniffeld, dat zij van de minne-eed van jonge gelieven: je t'aime plus qu'hier, moins que demain, hun oude wachtwoord hadden gemaakt.

Pezjevan stak het wisselgeld in zijn fluwelen zakje, terwijl Pavlenko en Ivanytsj een wonderlijke blik wisselden: voor „de" grote reis? Maar tegelijk schudden ze beiden neen: die dekselse Pezjevan zou ze beiden nog begraven! En daarop knikten ze elkaar met verstandhouding toe.
— Laten wij intussen ons haasten altoos vrienden te zijn, liefste vijand!

En zoals vroeger op de redactie had Pezjevan het laatste woord.
— Knapen, zei hij, men spreekt vaak van de vijandschap als van het zout des levens. Dat mag zijn. Maar ik verkies het zoet der vriendschap. Zoet is een spijs, en zout slechts een — onheilzame — prikkel.

Pavlenko knikte en van ontroering vergiste zich Ivanytsj in de vaatjes en deed suiker in zijn soep. Alleen de tafelbediende scheen het met een grimasje te proeven.

Leo Rikmenspoel

DAG

Des morgens ga ik door
een donkre poort
naar het plein waar
een markt is. Daar
koop ik in voor
de dag en ga weer door
een donkre poort
in de avond voort.

HEREDITAIR

Wat is van honderdduizend jaar geleden
mij nog in bloed en ingewand?
Misschien veel oorzaak, verre reden
van euvelmoed en dwangverband.

Archeoloog en psychiater
zoeken in eeuwenoud terrein
naar scherven, die een later
herkenning kunnen zijn.

OUD

Zijn huid is koud en vol met kloven,
waar 't vroeger bloedwarm is geweest.
Hij is het leven reeds te boven,
want hij is minder bloed dan geest.

Hem zal de wet van dit beseffen
— schoon onverbiddelijk — als smart
alleen niet wil-en weerloos treffen,
want wat hij weet verlicht het hart.

SLAAP

Slaap overmant mij.
Alles wijkt uit mij weg
van de persoonlijkheid:
gedachten en vermogen
te zien in tijd en ruimte.

Ook wijken uit de ziel
verlangen, lust en onlust.
Ik weet niet dat ik ben
alleen nog maar
een lichaam in de ruimte.

ERGER DAN DE DOOD

Erger dan de dood was leven
geworden voor de ziel,
die zag hoe het reeds beschreven
einde naast het daglicht viel,
en daarover ging trekken
met groeiende schaduwvlekken,
tot er niets zou blijven van het licht
dan een verleden gezicht.

Jan Knappert

OM DE ZIEL VAN EEN SOLDAAT

✻

Soldatengebed

Heer die mijn Vader zijt, mij hebt geschapen
En tegen wien ik mij steeds heb verzet,
Ik smeek U thans: geef mij het woord tot wapen
Geef mij Uw vrede als verlichte wet.

U hebt mij op dit wereldvlak gezet
Mijn taak mij ingefluisterd bij het slapen
Mij van de zelfvernietiging gered,
Help in de strijd mij tegen de satrapen

Tegen de oorlog oorlog te verklaren,
Dat is mijn dienstplicht waarin ik U dien
als een vrijwillig man en al mijn jaren,

Heer, wals mijn ziel gelijk metalen platen
en slijp mijn woord opdat ik word misschien
tot één van Uw verbeten kruissoldaten.

✻

Mijn vijand, als wij de geweren kruisen
en elkaar aanzien vóór de laatste stoot
dan hoop ik dat mijn eigen bloed zal ruisen
en dat je niet zult dromen van mijn dood.

✻

Die zeggen dat Uw liefde zal regeren
over de oude aarde en haar zee
Zij kijken goedkeurend naar de geweren
Aan hen: ons „moed en toewijding" te leren
Aan ons „Getsemané".

✻

God
die mij hebt opgeroepen uit het Niet
die mij de wereldpoorten binnenstiet
het schot
dat mij zal doen ontwaken in den dood
om op te dampen in het morgenrood
is welkom hier.
Maar voor de velen die Uw stem niet kennen,
als Gij hen aantikt bij de dodenrennen
gun hun kwartier.
En sta hun toe die ons gevoel verkleinen
om in een lichaam nog eens te verschijnen
als een onschuldig dier.

O. Noordenbos

GELOOF EN ONGELOOF

Het boek van Gerhard Szczessny, *Die Zukunft des Unglaubes,* in 1958 te München verschenen, heeft in en buiten zijn land veel aandacht getrokken. Niet het minst in ons land waar de in dit jaar gepubliceerde vertaling druk is besproken[1]. In Oostenrijk heeft het boek de katholieke cultuurfilosoof en -historicus Friedrich Heer uit zijn tent gelokt met het resultaat dat er tussen hem en de schrijver een briefwisseling is uitgegeven onder de titel *Glaube und Unglaube* die ook ten onzent is vertaald[2]. De belangstelling voor zijn geschrift is vervolgens nog tot uiting gekomen door de opkomst van een ruim publiek bij de voordrachten die de schrijver in dit najaar in verschillende steden van ons land heeft gehouden.

Wat Szczessny in zijn boek heeft te vertellen mag dan niet alles gloednieuw zijn, het is zeker treffend uiteengezet en laat de lezer niet gemakkelijk los. Hij zegt duidelijk en stellig wat hij op het hart heeft, formuleert pakkend en scherp en strijdvaardig zonder de triomfantelijke uitroepen van de gelijkhebber. Zijn eerlijk betoog blijkt ook op zijn tegenstanders indruk te maken, al wordt het ergens gebrandmerkt als „voor een argeloze lezer beslist gevaarlijk en te ontraden", ondanks de erkenning dat men er „zeker nuttig inzicht kan opdoen in de hedendaagse ongelovig-humanistische denkwijze".

Het boek is namelijk een klemmend pleidooi voor de „ongelovigheid", een pleidooi, zegt Szczessny, dat echter niet mogelijk is „zonder tegelijkertijd het geduld en de bereidheid tot begrip der gelovigen op een harde proef te stellen". Hij stelt vast dat enerzijds het christelijk geloof voor de doorsnee moderne mens ongeloofwaardig is geworden maar dat het anderzijds nog in hoog conventioneel aanzien staat, ondanks de openlijke afvalligheid en de nog meer verbreide reële onverschilligheid onder de zo vele naam-christenen. Wij leven

volgens Szczessny „onder de dwangvoorstelling dat de ‚godloze' mens een minderwaardig subject en nihilistisch wezen is dat de menselijke orde tot een volledige ruïne maakt en dus met alle middelen in naam van de ware humaniteit en de ware christelijkheid moet bestreden worden". Hij heeft zijn boek geschreven om ertoe bij te dragen deze voorstelling uit de wereld te helpen.

Nu kan men hiertegen inbrengen — en is ingebracht — dat de schrijver te zeer van een in zijn land bestaande situatie uitgaat, maar het is moeilijk vol te houden dat het afwijzen van het christelijk geloof en het poneren van niet-christelijke overtuigingen daar alleen niet onder een geestelijk en sociaal taboe en stille terreur zou staan. Ook spreekt men elkaar na, en meent het ook nog, dat de kwalen van onze tijd die ik maar niet alle zal noemen toch wel vooral de gevolgen van het geloofsverlies zijn, ook waar het gebaar van het zichzelf op de medeschuldige christelijke borst slaan in zwang is. Dat de oorzaak van het ongeloof zou kunnen liggen in de ongeloofwaardigheid en onhoudbaarheid van de geloofsinhoud kan de christen niet toegeven. Niet zozeer, moet ik aannemen, omdat het „peccavimus" dan zoveel diepere lagen van het christelijk bewustzijn zou raken en vrijwel ondragelijk zou worden, maar omdat het christelijk geloof zijn waarheid boven alle tijden en veranderingen in de tijd uitgeheven denkt. De christelijke waarheid is voor de gelovige christen — in onderscheid van de half- of nauwelijks meer gelovige — een in de „volheid der tijden" geopenbaarde, éénmaal gegeven en niet voor herhaling vatbaar heilsfeit. Wel zal de gelovige, maar tegelijk verlichte christen de toenemende onvatbaarheid voor deze absolute waarheid niet zomaar kunnen toeschrijven aan de propaganda van, letterlijk godvergeten, sceptici, agnosten, humanisten of vrijdenkers, zodat hij hier voor een verbijsterend verschijnsel staat. „Religies komen niet ten val", zegt Szczessny, „omdat een paar radicalen en intellectuelen daar hun zin op hebben gezet". Zij komen ten val wanneer zij niet meer het culturele en sociale leven doordringen en de mens een vast uitgangspunt ver-

schaffen om taken te ondernemen die de tijd en het milieu hem stellen.

Dit geldt in het bijzonder voor het christendom. Wat eens de uitzonderlijke kracht van het christendom is geweest verkeert thans in zijn specifieke zwakheid. Want het christendom heeft eeuwen lang het Europese continent en het erdoor gekoloniseerde westelijk halfrond plus nog enkele kleinere gebieden beheerst en grotendeels opgevoed en gevormd. Dit hebben boeddhisme en islam ook gedaan voor de door deze religies bestreken gebieden, maar terwijl deze wereldreligies in beginsel een gelijkgerechtigdheid van andere religies erkennen, maakt het christendom er aanspraak op de enige openbaring Gods in al haar volheid te zijn. Deze gezagspraak heeft het christendom eeuwen en eeuwen onbestreden kunnen handhaven. Maar toen de christelijke metafysische waarheid in twijfel werd getrokken en ontkend en als maatstaf voor wetenschappelijke waarheid, voor moraal en wet werd aangevochten, moest zich wel een strijd ontwikkelen die wij als de eeuwenlange strijd tussen geloof en wetenschap kennen. Een metafysisch waarheidsbegrip als het christelijke kan zich in een uit menselijke ervaring en onderzoek gevormd wereld- en mensbeeld niet anders inpassen dan door concessies die telkens weer moeten worden aangevuld. De kracht van het christelijk autoriteitsgeloof verkeerde in zijn zwakheid omdat het denken over de wereld als een universeel continuüm, dat hoe langer hoe meer de denkvorm is geworden van de moderne tijd, een principiële breuk betekent met het metafysisch dualisme van het christelijke openbaringsgeloof. Anders dan in de oosterse religies die door de christelijke gelovige dan ook niet als werkelijke gods-dienst worden erkend.

In zijn boekje over „Kerk en Humanisme" van 1956 van Dr. H. Kraemer spreekt de schrijver als zijn vermoeden uit dat er een gigantische ontmoeting op til is tussen Kerk en humanisme waarvan weinige humanisten en christenen een idee hebben. Hij heeft „de naderende ontmoeting met de oosterse godsdiensten en culturen, niet verweg daar ergens in het Oosten, maar

hier op ons eigen westers erf" op het oog. De oosterse godsdiensten zijn voor Kraemer geen werkelijke godsdiensten, want er bestaat maar één godsdienst, voortgekomen uit de enige openbaring in Jezus Christus. Daar buiten bestaan slechts kleine — in Nederland bijv. — of grote — in het Oosten — humanismen. Dit schrijft een man die als weinigen uit ervaring het Oosten kent maar daardoor in het minst niet tot enige relativering van zijn uit Nederland meegenomen christelijk absolutisme is gekomen. Die niet-christelijke godsdiensten — en niet minder het westers ongeloof — zijn voor hem en wie denken als hij dan ook een principieel „verbijsterend mysterie".

Voor hen die niet meer in de christelijke heilsleer geloven en voor hen die er, buiten de christelijke geloofssfeer levend, nooit aan hebben geloofd is het blijven vasthouden aan de christelijke metafysica niet minder verbijsterend; alleen is het geen metafysisch mysterie, als voor de gelovigen, maar een verschijnsel waarvoor zij naar een psychologische en sociologische verklaring zoeken. Even bevreemdend, maar wel weer verklaarbaar uit het christelijk dogma, is voor hen de historisering van de mythe van de zich in een god-mens openbarende god die, omdat hier sprake is van een boven-tijdelijke relatie tussen de God-Vader en de God-Zoon, geen historisch onderzoek naar het ontstaan van de christelijke godsdienst toelaat, daar het zich principieel aan dit onderzoek onttrekt. Het verwondert dan ook niet dat ook Szczessny weer, evenals ten onzent Vestdijk in zijn *De toekomst der religie* en Sierksma in zijn *De religieuze projectie* in het boeddhisme een hun meer aansprekende wereldvisie vinden en een vorm van religiositeit waarin een rationeel wereldbeeld dat de ratio overschrijdt zich zonder conflict in laat voegen. In elke godsdienst vindt men een beeld of voorstelling van de wereld waarin de mens leeft en die hij tracht te begrijpen met de vermogens die hem als ervarend, waarnemend, denkend en fantaserend wezen ten dienste staan. Maar evenzeer en met dit beeld of deze voorstelling nauw verweven bevat de godsdienst de uitdrukkingen van zijn verlan-

gens, angsten, verbijsteringen en verwachtingen en van zijn geloof aan de machten waaraan zijn bestaan is onderworpen. Zij dragen dus het teken van de tijd en de situatie waarin de mens leeft.

Het christelijk geloof is het geloof aan een god die zich in de lotgevallen van het volk Israël kenbaar heeft gemaakt. Het is niet in de eerste plaats in de kosmische werkelijkheid waarin God zich openbaart, maar uit het willekeurig lot van een klein volk dat door zijn God niet losgelaten wordt, hoezeer het ook tegen hem rebelleert en hem ongehoorzaam is, wordt zijn stem hoorbaar. De God van Abraham, Izaäk en Jakob is ook de christelijke God die zich pas ten volle openbaart in zijn eniggeboren zoon. Dit heilsfeit is het moment dat volgens de gelovigen de geschiedenis van het menselijk geslacht een volkomen nieuwe wending geeft. Het is deze geschiedmetafysica en geschiedtheologie die de kerkvader Augustinus zo indrukwekkend te boek heeft gesteld. Het christelijk geschiedpatroon heeft de gehele christelijke middeleeuwen beheerst, totdat dat andere moment dat in de oosterse religies meer intuitief begrepen is en in de Griekse filosofie meer rationeel naar voren treedt, de drang naar kennis van en inzicht in de kosmische werkelijkheid buiten de mens, met het kerkelijk levenspatroon in botsing komt en de voor het christelijke Westen zo kenmerkende strijd tussen geloof en wetenschap begint.

Wanneer men zegt dat op onze westerse beschaving het christendom zijn stempel heeft gedrukt is dit natuurlijk juist, maar als integrerende factor in het proces van deze beschaving moet dan de steeds in kracht en gezag toenemende weerstand en strijd tegen de christelijke geloofsaanspraken worden verdisconteerd.

In de eerste brief van Heer aan Szczessny schrijft hij over de dagboeknotities van de Oostenrijkse katholiek Reinhold Schneider en tekent hij die betreurde vriend als iemand met wie Szczessny een innerlijke verwantschap vertoont. Schneider „trekt het historische christendom tot aan de uiterste grens in twijfel". Volgens Heer is hij overtuigd „dat het christendom zich in een proces van historische liquidatie bevindt, waarvan

vriend noch vijand vaak beseft hoe ingrijpend het wel is", maar ook dat „juist dit liquidatieproces tevens het proces (is) van de incarnatie van het christendom in de wereld waarin het nu groeien en leven gaat: die groei is slechts mogelijk door zoiets als een radioactief verval, waarbij zowel de confessionele als de buiten-confessionele elementen van dat christendom, zijn orthodoxieën en zijn heterodoxieën, zijn verwereldlijking en zijn vergeestelijking tot dit éne proces behoren van het leven, dat straling is". Tegenover deze interpretatie van Schneiders opvattingen stelt Szczessny enkele citaten uit diens notities: „Het geloof aan de opstanding veronderstelt het verlangen daarnaar — of de angst voor het Niets. Maar noch dat verlangen noch die angst zijn iets vanzelfsprekends; zij komen in de definitie van het menselijke, voorzover die tenminste mogelijk is, niet voor. Het menselijke kan manifeste vormen aannemen, zonder zich door die vraag naar onsterfelijkheid te laten verontrusten". „Het beeld van de mens en het verlangen naar eeuwig leven hoeven niet samen te gaan . . . De door Christus' menswording beantwoorde en daaraan voorafgegane vraag is een historische, nauwkeurig gelokaliseerde vraag, en dus de stem van een variabele, zeer bijzondere constellatie".

Schneider belijdt, zegt Szczessny dat het „christengeloof voor de mens ‚niet essentieel', dat het niet ‚onverminderbaar' is". En, voegt hij er aan toe, „dat is veel, ja dat is eigenlijk reeds alles. De brug is geslagen". Maar dan komt bij hem de bedenking op: „namens wie spreekt Reinhold Schneider? Wie is hij? Een outsider, een scepticus, een ketter? Of is hij de stem van een christendom, dat op het laatste ogenblik zich zijn verblinding bewust wordt en tot inkeer komt?"

Hier komt van Heer geen antwoordt op maar de discussie verplaatst zich naar die problemen waar niet de juistheid van de geloofsovertuigingen in het geding is, maar de geestelijke en maatschappelijke consequenties ervan. Heer heeft betoogd dat de aanspraken van het christendom in laatste instantie te herleiden zijn tot het gevoel dat men maar aan het christendom moet vasthouden zolang er niets beters wordt geboden. Dit vindt

Heer natuurlijk ook een situatie waarin gevaren sluimeren van nihilisme, verval en politieke reactie; er is in deze omstandigheid niets anders te doen dan dat oprechte christenen en oprechte niet-christenen, hetzij hier, hetzij in India, China of in de islamitische landen naar een broederlijke coëxistentie streven. Szczessny daarentegen geeft op de vraag of het uiterlijk vasthouden aan de traditionele conventies nog nuttig of reeds verderfelijk is dat — en dit wil hij voornamelijk met zijn boek betogen — het noch de religiositeit noch de moraal bevordert, dat het integendeel het gevoel voor beide doodt. De binding tussen christendom en ethiek en de identificatie van christendom en religie moet ongedaan worden gemaakt en daarom is het ook dat Szczessny, in strijd met de politieke opzet van zijn boek, toch steeds weer probeert met het christendom in religieuswijsgerige discussie te treden. Zijn boek, zegt hij, is zoiets als een belijdenis en wanneer men hem telkens weer — en ook in de bespreking van zijn werk van theologische zijde in ons land gebeurt dit — voor de voeten werpt dat zijn schets van het christendom niet „juist" is, dan gaat hij terug tot de metafysische kern van de christelijke leer: de overtuiging dat God zich in de historische persoon van Jezus Christus geopenbaard heeft en dat men, om verlost te worden, aan dat feit geloven moet. En aan Heer die het bezwaar opwerpt dat hij over christelijke ervaringen spreekt zonder die te kennen, antwoordt hij dat hij voor dit argument slechts toegankelijk zou zijn, wanneer het christendom een esoterisch-mystieke cultus was. Maar zo is het niet. Het christendom representeert een bepaalde geloofsleer en tracht hem te bewegen die leer te aanvaarden en dat, zonder en vooraleer hij enige christelijke ervaring heeft opgedaan.

Voor een reële discussie wordt een discutabel onderwerp vereist, d.w.z. voor beide partijen discutabel. Op de vraag of dit in de discussie tussen Szczessny aanwezig is, zeg ik: nee. Natuurlijk is het onder fatsoenlijke lieden die naar elkaar willen luisteren mogelijk elkaar beter te leren verstaan. Maar een discus-

sie onderstelt de bereidheid en het vermogen zich door de ander te laten overtuigen en zijn standpunt te delen. Men kan binnen de geloofsomheining over geloofsformuleringen strijden, maar de gelovige kan het geloof niet discutabel stellen. Ook wie een open en verlicht geloofsstandpunt inneemt zal zijn innerlijk bezit en laatste toeverlaat door geen moderne wereldvisie misbaar of overbodig gaan vinden. Hij kan erkennen dat zijn geloof erdoor gezuiverd wordt tot op de naakte kern, maar zijn „wereldlijke", wetenschappelijke of andere, inzichten zullen voor hem tot een andere dimensie behoren dan zijn geloof. En weinigen zullen zo ver gaan als de door Szczessny aangehaalde Rudolf Schneider.

Men kan niemand overtuigen van de „waarheid" van zijn geloof, wanneer men het niet ter discussie kan stellen. Het is dan ook alleszins begrijpelijk dat Heer niet ingaat op een voor Szczessny's boek essentieel hoofdstuk waarin de schrijver de „drie pijlers der antirede": de menselijke onsterfelijkheid, de vrije wil en het bestaan van een persoonlijk God discutabel stelt. Wat Heer wel doet, op subtiele wijze, is Szczessny binnen zijn geloofssfeer trekken door ook hem te laten bezielen door het Eeuwige Leven, „zo als het alle mensen hier op aarde bezielt, als kinderen van een vader, als zonen der godheid, of zij het weten of niet, of zij het willen of niet". Hier wordt de ongelovige tot een niet-wetend gelovige verklaard, hij wordt christelijk genaast. In dit beschikken over de potentieel gelovige, die de oprecht-ongelovige, of júist de oprecht-ongelovige, voor de verlichte gelovige is, ligt waarschijnlijk de grond en oorsprong van het imperialisme van het christelijk geloof. En hierop berusten ook de machtsaanspraken van „de Kerk".

De tragiek van de kerken van onze tijd bestaat hierin dat zij voor hun missie steunen op een zo talrijke aanhang van half- en quasie-gelovigen, op wat Szczessny noemt het clandestiene ongeloof. Maar deze situatie houdt voor Szczessny het gevaar in — en daar komt hij telkens op terug — dat zij een hindernis is voor de schepping van een eigentijdse, uit een legitieme

menselijke behoefte ontsproten visie op de wereld en de werkelijkheid die, zoals hij zegt, in plaats van de zekerheid van het zekere uit het onwaarschijnlijke aan te vechten, van het zekere naar het waarschijnlijke voortgaat.

Szczessny ziet een nauw verband tussen het ongeloofwaardig worden van het christelijke geloof en het ontstaan van de zgn. pseuno-religies, vooral op het wereldbeschouwelijke, maar ook op het maatschappelijke terrein. Deze herleiden het bestaan tot één alles verklarende formule of passen kennis en inzichten op een bepaald gebied toe op gebieden van geheel andere orde en structuur. Hij ziet dit verband niet slechts antitetisch, maar vindt deze stelsels van wereldbeschouwing, die een formuleerbaar totaalbeeld van het kosmisch gebeuren denken te leveren, gepreformeerd in het christendom, zodat hij dan ook ergens zegt: „Het christendom is het prototype van het positivisme".

Al ben ik van mening dat op het boek van Szczessny in de briefwisseling geen echte discussie gevolgd is, m.i. niet kon volgen, daarmee is allerminst gezegd dat deze brieven, behalve dat ze boeiende lectuur vormen, niet kunnen bijdragen tot de meningsvorming over een situatie die nodig tot verheldering moet komen; deze bijdrage geeft in de eerste plaats het boek van Szczessny zelf. Deze situatie is onklaar en maatschappelijk vol gevaren, waar de schrijver zo terecht op wijst. Dat is een chapiter op zich zelf. Zijn boek is gebleken een krachtige stoot te geven tot een hernieuwd nadenken over de verhouding geloof en „ongeloof" in de betekenis van niet-meer-geloof en clandestien ongeloof. Ook is het een aansporing tot de vorming van een nieuw „geloof" dat uit de ondergang van het oude geloof en de plaatsvervangende pseudo-geloven gered moet worden voor mondige mensen.

1 **De toekomst van het ongeloof.**

2 **Geloof en ongeloof.**

Beide boeken, vertaald door Johan Winkler, zijn verschenen bij Moussault's Uitgeverij, Amsterdam, 1960.

Henri A. Ett

DE VLOEKZANG VAN SENTOT

Een documentaire studie

Er zijn schrijvers, die hun onsterfelijkheid te danken hebben aan de onsterfelijkheid van andere auteurs. Van deze waarheid — niet minder betrekkelijk dan alle overige waarheden — wordt men zich weer eens bewust, wanneer men zich verdiept in de levensgeschiedenis van S. E. W. Roorda van Eijsinga, wiens in december 1860 in de badkamer geïmproviseerde *Vloekzang van Sentot* door Multatuli voor de vergetelheid behoed werd.

Als men de *Max Havelaar* opslaat, dan vindt men als laatste stuk uit het zogenaamde „Pak van Sjaalman" een studie over het recht van wedervergelding vermeld, waaromtrent Multatuli door Droogstoppel de opmerking laat maken: „Alweer een infaam stuk! Daarin kwam een gedicht voor, dat ik zeker allerschandelykst zou gevonden hebben, als ik 't uitgelezen had." In een noot — voor het eerst in de vierde druk van 1875 en vervolgens in alle latere edities[1] — zegt Dekker dan o.m.: „Er zyn er die beweren dat myn vriend S. E. W. Roorda van Eysinga om 't vervaardigen van dit stuk uit Indië verbannen is. De heer Van der Wyck, Raad van Indie en als zoodanig een der voorstanders van die uitzetting, heeft dit ontkend. Ook andere regeeringsmannen loochenen het verband tusschen Sentot's profetengaaf en Roorda's verdrietig en onverdiend omzwerven. Sommige waren van gedachte dat deze duisterheid zou opgehelderd worden by de behandeling van Roorda's zaak in de Tweede-Kamer, waar overlegging kon verwacht worden — en *geëischt*, want het Regeerings-Reglement schryft dat overleggen voor — van 't besluit waarby de gezagsdaad was uitgevoerd. Maar de Minister Fransen v. d. Putte meende te kunnen volstaan met de aanbieding van een *extrakt* uit die beschikking en de leden der Kamer berustten alweer in

die onwettigheid.[2] Vrage: wat stond er in 't achtergehouden deel van dat dokument? Iets over Sentot's Vloekzang? Misschien die Vloekzang zelf? Bestond er wellicht zeker schuldbesef dat angstig maakte voor de openbaring van dat stuk? In dit geval is de toeleg niet gelukt, want — al zij 't dan dat R.V.E. zelf nooit de hand leende tot de publikatie — het verscheen herhaaldelyk in druk, en in zelf vond het meer dan eens opgenomen in provinciale blaadjes."[3] Waarna Multatuli er, in diezelfde noot, nog aan toevoegt: „Voor wien 't niet weet, hier de mededeeling dat de pseudoniem *Sentot* niet byzonder ongepast de herinnering in het leven roept aan den Javaschen oorlog. *Sentot* namelyk was in zeer letterlyken zin de *nom de guerre* van Alibassa Prawiro Dirdjo, 't uitstekendst legerhoofd van de „muitelingen" zooals de party van Diepo Negoro in chauvinistisch hollandsch genoemd werd, een vertalingsfout waaraan zich ook de Spanjaarden schuldig maakten jegens de Nederlanders, toen *dezen* zich van indelikate vreemdelingen trachtten te ontslaan. De meer of mindere juistheid van zoodanige uitdrukkingen hangt dikwyls af van geografische ligging, dakteekening, huidskleur, geloof, en behoefte aan batige saldo's. De muiters van gisteren zyn dikwyls de helden en martelaars van vandaag. Wat overigens die Sentot betreft, men heeft hem na afloop van den Javaschen oorlog te vriend gehouden. Hy heeft z'n laatste levensjaren gesleten als gepensioneerde van den nederlandschen Staat, en z'n krygslieden werden by 't ned. ind. leger ingelyfd, doch niet *en corps* . . . wat zyn goede reden had. Nog in myn tyd — die wat Indie aangaat, een aanvang nam in Januari 1839 — onderscheidden zich de uit Sentot's *Barissan* (geregelde troepen) afkomstige soldaten door goed gedrag, tucht en militaire houding. Het was niet zeldzaam, by inspektien of parades, een hoofdofficier, by 't wyzen op 'n flinken kerel, te hooren zeggen: *Ienie apa lagie orangnja Sentot!*" „Dat 's nog 'n man van *Sentot*!"

Wanneer Roorda in 1864 al sinds enige tijd, als ingenieur der tweede klasse, in dienst is gesteld bij de „Spoorweg Opname op Java", publiceert hij in de

Java-Bode van de 25e juni van dat jaar een artikel, getiteld *Solo en de resident Nieuwenhuijzen,* naar aanleiding waarvan hij later in zijn brochure *Nederlandsch Farizeïsme*[4] schreef:

„Het is heden twee-en-twintig jaar geleden, dat ik niet-eervol uit 's lands dienst ontslagen en uit Indië weggejaagd werd, omdat ik de domme en laaghartige uitzuiging van de Javanen in de **Vorstenlanden** door den schurk Dorrepaal[5] (alias Droogstoppel II) in de **Java-Bode** openbaar had gemaakt en van onze wetgevers had durven zeggen: „'s lands vaderen verwaarloozen 's lands kinderen." Dorrepaal stierf vóór een paar jaren en liet dertien millioen gulden na, verkregen door geld te leenen aan onkundige Europeesche landverhuurders tegen negentien procent 's jaars en hunne ondernemingen te naasten, wanneer de grens zijner edelmoedigheid bereikt was. De wetgevende en uitvoerende macht wedijverden met elkander om zich op mij te wreken over de ontmaskering van haren bondgenoot. Zij kunnen mij niet meer kwaad doen dan zij reeds deden. Mijne onafhankelijke stelling maakt het mij dus in dubbele mate tot plicht, haar op de kaak te stellen wegens hare schandelijke bejegening van den Javaan."

„Mijne geschiedenis bewijst, dat bijna alle Nederlanders, ondanks hunne mooie woorden over de goede, arme Javaantjes, slechts één doel hebben: hen uit te zuigen. Den 14en Dec. 1863 waarschuwde ik, aan een bruiloftsdisch, in een toast, den bruidegom Perié voor de aanslagen van Dorrepaal, die den broeder der bruid steeds geld leende, in de hoop zijn land te kapen. Dorrepaal werd rood als een kalkoen. Een jong advokaat, mr. W. K. baron van Dedem[6], naar Indië gekomen om zoo spoedig mogelijk met een vollen geldbuidel naar Holland terug te keeren en hopende mr. Mirandolle's[7] voetspoor te drukken, die, als advokaat van Dorrepaal, in weinige jaren drie tonnen gouds verdiend had, zag de gelegenheid schoon om zich aan dezen rijken schelm te verkoopen. Hij daagde mij uit tot een tweegevecht."

„Ik zoude niet meer in het openbaar over dit tweegevecht hebben gesproken, zoo de zaak daarbij was gebleven. Maar zes maanden later waarschuwde ik in den **Java-Bode** het publiek en de regeering voor de verarming van de Javanen in de **Vorstenlanden** door de domheid van Dorrepaal (Zie het opstel **Solo en de resident Nieuwenhuyzen,** in 1865 herdrukt in mijn vlugschrift: **Mijne verbanning. (De officiële waarheid).** Baron van Dedem, reeds beloond voor zijne eerste voorkomendheid, verhuurde zich opnieuw aan den schurk Dorrepaal, en hij, die op het terrein een voldoening met de wapenen had ontvangen, die hij niet had verdiend, stelde nu een verzoek op aan den landvoogd baron Sloet[8], zijn oom, om mij broodeloos te

maken en te verbannen!! De huurling noemde daarin mijn belangeloos schrijven „**vuigen** laster". Hebt gij, lezer, ooit in roman of geschiedenis de wederga gevonden van zulk een walglijke, gewetenlooze geldzucht?"

„Ik werd dus niet-eervol ontslagen en verbannen. Na negentien jaren verblijf onder een ontzenuwend luchtgestel verloor ik een pensioen, waartoe ik zelf had bijgedragen met duizenden guldens."

„De minister Van de Putte[9] riep bij de kennismaking van het banvonnis uit: „Dat is een domme en gemeene streek van Sloet!" Maar hij was te bang voor de makelaars in koloniale waren en andere kiezers om het te vernietigen. Hij deed mij dus door den heer Nieuwenhuyzen[10] raden, bij hem op audiëntie te gaan om de zaak onder vier oogen te bekonkelen. Natuurlijk weigerde ik. De heer Nieuwenhuyzen, voor wien ik mij opgeofferd had door, op verzoek zijner vrouw, het artikel in den **Java-Bode** te schrijven, ziende dat de zaak een andere richting nam dan de door hem verwachte, ging de hielen likken van den minister v. d. Putte, werd bevorderd tot lid van den raad van Indië en ging te Batavia zitting nemen onder en naast mijne vervolgers, zijne vijanden, tegen wie ik hem had verdedigd (Zie **De Tijdspiegel,** Mei 1865)".

„Negen maal wendde ik mij tot de Tweede Kamer met den eisch om recht, maar onder allerlei voorwendsels legde zij mijne adressen ter zijde. Zij ontving, in strijd met de wet, slechts een verminkt besluit mijner verbanning van den minister Van de Putte, maar zij was te laf om eerbied voor de wet te eischen."

Komen wij nu tot de kwestie, welke zich achter de schermen van het regeringsbeleid ten aanzien van het bekend worden van Roorda's *Vloekzang*[11], jaren vóór Multatuli dit gedicht publiceerde, heeft afgespeeld en waarover de volgende documenten[12] een duidelijke taal spreken:

I.

Schrijven van de Resident van Soerakarta
aan de Gouverneur-Generaal
van Nederlands-Indie.

Soerakarta, 31 Augustus 1864.

Zeer vertrouwelijk

In voldoening aan de zeer vertrouwelijke missive van den 1en Gouvernements Secretaris dd 26 Augustus jl La A. neem ik de vrijheid Uwe Excellentie mede te deelen, dat het gedicht: **Vloekzang. De laatste dag der Hollanders op Java:** werkelijk door **S. E. W. Roorda**

van Eijsinga is vervaardigd. Ik weet dit dewijl genoemde heer een exemplaar van hetzelfde heeft gevoegd by zijne memorie van verdediging op het artikel **Solo en de resident Nieuwenhuijzen,** welke memorie luidens den brief, by mijn schryven van den 5e dezer No. 3046 over gelegd, hij **Roorda** aan den advocaat en Procureur **Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven**[13] ter aanbieding aan Uwe excellentie heeft gezonden.

In die memorie betoogde genoemde Roorda dat hy het Gouvernement een dankbaart hart toedraagt omdat hy zijn geheel bestaan aan Hetzelve verschuldigd is, en dat hy nimmer de bedoeling heeft gehad kwetsende stukken te publiceren, ten bewijze daarvoor aanvoerende dat hij anders den ter lezing aangeboden **vloekzang** zoude hebben uitgegeven.

Dit gedeelte van zijne zonderlinge verdediging en het als bijlaag overgelegd exemplaar van den **vloekzang** zijn echter, naar ik later vernomen heb, door den heer **Mr des Amorie van der Hoeven** uit de meermelde memorie weggelaten en van dezelve teruggehouden, waarschijnlijk ten gevolge van de ernstige opmerking welke ik den heer **Roorda** dienaangande heb gemaakt.

Op de overige door Uwe Excellentie gedane vragen veroorloof ik mij te antwoorden dat de bedoelde **vloekzang** hier niet bekend is en dat dezelve noch in het residentie huis, noch op andere plaatsen ten aanhoore van Javaansche grooten is gereciteerd geworden. –

Gelykerwijs kan ik Uwe Excellentie ook verzekeren dat de Soesoehoenan, evenmin als de Prins **Mangkoe Negoro,** noch andere voorname inlanders alhier, met den inhoud van het artikel **Solo en de resident Nieuwenhuyzen** bekend zijn. Alleenlijk hebben zij hooren vertellen dat de heer Roorda over den Heer **Nieuwenhuijzen** heeft geschreven en dat zulks dien resident niet aangenaam zoude zijn.

— — — — — — — — — — — — — — —

Ik heb mij veroorloofd alle de voorschrevene bijzonderheden uitvoerig in dit antwoord uit een te zetten, ten einde aan te toonen dat het geschrijf van **Roorda van Eijsinga** geen nadeeligen invloed op den gunstigen stand van onze politiek in dit gewest heeft te weeg gebragt, noch zal kunnen te weeg brengen. –

De Resident van Soerakarta.
w.g. N. D. Lammers van Toorenburg

II.

Advies van den Raad van Nederlandsch Indië uitgebragt in de vergadering van den 23ste September 1864. –

De Raad van **Nederlands Indië** heeft van deze bescheiden kennis genomen. –

Er moet toch iets aan zijn van het op eene réunie, – zij het dan ook niet ten Residentie huize – reciteren van den „vloekzang" door **Roorda van Eijsinga.**

Is de Raad wel geinformeerd, dan zouden daaromtrent bijzonderheden kunnen vernomen worden van den Kapitein der Infanterie F: G: Steck. –

Het komt Hen wenschelijk voor het Militair Departement op te dragen, genoemden Kapitein bij geheim schrijven te gelasten om te berigten, wat hem daarvan bekend is, – waartoe de Raad van **Nederlandsch Indië** dan ook adviseert. –

De Raad van Nederlandsch Indië
w.g. A: Prins. –
vice President –

III.

Schrijven van de Resident van Semarang aan de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië.

Semarang, 27e September 1864.

Excellentie!

In voldoening aan het verlangen uitgedrukt in den brief van 14e dezer heb ik de eer Uwer Excellentie mede te deelen: dat de Heer **Steck,** die eenige dagen ongesteld is geweest, mij heeft te kennen gegeven tegenwoordig geweest te zijn bij de voordragt door den Heer **Roorda,** van het bedoelde vers in het Residentie huis te Solo, ZEdG: voegde er bij dat onder anderen daarbij mede tegenwoordig waren, de Heeren **d'Abo** en **Smit,** zoo ook de gewezen Resident **Nieuwenhijzen.** –

Mogelijk dus dat men de voorlezing heeft durven tegenspreken op grond aan (sic! E.) de niet loijale exceptie dat het vers uit het hoofd is voorgedragen –

Nog vernam ik dat sommigen beweren dat de Heer **Roorda** niet de maker zou wezen, maar slechts eene vrije vertaling zou geleverd hebben van een soortgelijk vers, 't welk voorlang op **Java** in de Maleische taal moet circuleren. – Mogt ik omtrent dit beweren, 't welk een nieuw en zeer belangrijk gezigtspunt oplevert, iets naders vernemen, dan zal ik zulks dadelijk ter kennisse brengen van Uwe Excellentie. –

Vergun mij met gevoelens van eerbied mij te onderteekenen. –

Excellentie
Uwer Excellentie gehoorz: Dienaar
w.g. **Keuchenius**

IV.

Schrijven van de 1e Gouvernementssecretaris aan de Resident van Soerakarta.

Batavia den 7e October 1864

Zeer vertrouwelijk.

Uw bewering bij zeer vertrouwelijk schrijven van 31e Augustus JL leter B: dat het gedicht **Vloekzang, De laatste dag der Hollanders op Java** niet in het Residentie huis te Soerakarta zou zijn gereciteerd wordt door verschillende by de Regering ontvangen mededeelingen weêrsproken.

Volgens die berigten zou integendeel die **Vloekzang** wel degelijk door den Heer **Roorda van Eijsinga** in het Residentie huis zijn voorgedragen en wel in tegenwoordigheid van een veertigtal personen, waaronder de Heeren **Steck, d'Abo, Smit** en de gewezen Resident Nieuwenhuijzen. – 14

Zyne Excellentie de Gouverneur Generaal verlangt daarom Uwe bovenbedoelde bewering nader door UWEG: te zien toegelicht, en heeft mij opgedragen UWEG. te verzoeken, zooals ik de eer heb by deze te doen, aan dat verlangen te willen gevolg geven. –

De 1e Gouvernements Secretaris
w.g. C: de Waal

V.

Schrijven van de Resident van Soerakarta aan de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië.

Soerakarta, 20 October 1864.

Zeer vertrouwelijk.

— — — — — — — — — — — — — — —

Naar men zegt, is de kapitein der infanterie **F. G. Steck** de éénige die uitstrooit dat hij den bedoelden **vloekzang** door **Roorda van Eysinga** in het residentiehuis te **Soerakarta** heeft hooren reciteren. Deze officier heeft werkelijk eenige maanden geleden bij de familie **Nieuwenhuijzen** gelogeerd ,terwijl zich daar ook bevond de heer **G. d'Abo,** die sedert naar **Nederland** is vertrokken.

Ik vermeen hieruit te mogen afleiden dat **Roorda van Eijsinga** zijnen **Vloekzang** slechts in eenen vertrouwelijken doch kleinen kring ten residentiehuize heeft gereciteerd. –

Deze toelichtingen hiermede besluitende, moet nog worden vermeld dat ik na het schrijven van den zeer vertrouwelijken brief van 31 Augustus jl La B heb vernomen dat **Roorda van Eijsinga** den meermelden **Vloekzang** in de Societeit te **Klatten** voor eenige Europesche leden heeft gereciteerd en dat de toehoorders den inhoud van dat gedicht hebben afgekeurd.

Door mededeeling van al het vorenstaande hoop ik aan het verlangen aan (sic! E.) Uwe Excellentie te hebben voldaan.

De Resident van **Soerakarta**
w.g. N. D. Lammers van Toorenburg

VI.

Schrijven van de Kapitein der Infanterie F. G. Steck, waarschijnlijk aan zijn directe chef.

Samarang den 10 November 1864.

Geheim

In antwoord op Uwe HEdGestrenges missive ddo 8 dezer heb ik de Eer het volgende mededeelen. –

Het zal nu twee maanden geleden zyn dat hier in een gezelschap over de verbanning van den Heer **Roorda van Eysinga** werd gesproken, en ook die beruchte vloekzang werd ter sprake gebragt; ik heb mij toen laten ontvallen dat ik dit gedicht reeds voor langen tijd (het was in Maart d,J) door **Roorda van Eijsinga** had hooren reciteeren ten huize van den Heer **Nieuwenhuijzen.**

Eenigen tyd daarna kwam de Resident **Keuchenius** my eene visite maken ik was na eene ziekte die mij gedurende twaalf dagen aan het ziekbed gekluisterd had voor de eerste keer op gestaan. de Resident begon met zich te verontschuldigen dat hij mij en mijne echtgenoot nog geene contravisite gemaakt had sprak over myne langdurige afwezigheid over de ziekte van zyne vrouw en kinderen etc etc het was dus duidelijk voor my ZHEd G. my eene beleefdheids visite kwam brengen.

Nadat verder over eenige onbeduidende zaken gesproken was vroeg hij mij of mij dat beruchte gedicht van **Roorda van Eijsinga** bekend was, het geen door mij bevestigend beantwoord werd daarna vroeg de Resident mij of het waar was, dat de Heer **Roorda van Eijsinga** dit gedicht ten huize van den Resident van **Solo** had voorgedragen en ik daarbij geweest was: ook deze vraag beantwoordde ik toestemmend want **Roorda van Eijsinga** en **Nosse**[15] leverden toen vrij algemeen de stof tot discours en ik vond dierhalve niets wat mij bevreemden kon in die vragen eerst toen de Resident half fluisterende en zeer vertrouwelijk de vraag liet volgen „weet u ook „ nog, welke personen daar bij tegenwoordig zijn geweest? werd „ het mij duidelijk dat het hier eene informatie gold en vroeg „ ik aan den Resident met welke bedoeling hij deze vragen „ stelde waarop ZHEdG mij antwoordde dat hy de Regering „ wenschte kennis te geven van het voorgevallene in het Residentie „ huis te Solo.

Ik antwoordde toen, dat ik mij niet meer herinneren kon welke personen by het reciteeren van dat gedicht tegenwoordig waren geweest, het geen ook zoo is, want de zaak ligt in het verledene en maakte den Resident opmerkzaam dat ik toen dit gebeurde, als logé de ruime gastvrijheid van den Heer **Nieuwenhuyzen** genoten had en dat hy van mij niet verwachten moest, dat ik mededeelingen zoude doen van partikuliere gesprekken in zaken, die tijdens myn verblijf

aldaar waren voorgevallen en dat ik hem ook zeer beleefd verzocht mynen naam niet in die zaak te mengen.

Het spyt mij en verwondert mij ten hoogste dat de Heer **Keuchenius** na eerst getracht te hebben op de omschrevene wijze navorschingen bij mij te doen en na mijn verzoek in deze zaak niet verder genoemd te worden, evenwel van dit gesprek officieel aan de Regering heeft kennis gegeven.

Buiten dien zijn in des Residents rapport eenige onnaauwkeurigheden ingeslopen die ik mij verpligt acht hier te releveeren.

1e. Vermeen ik dat uit het vorenstaande ten duidelijkste blijkt, dat de kapitein van het Indisch leger **F.G. Steck,** Ridder der M.W.O. 3e klasse etc etc volstrekt geene verklaring heeft afgelegd voor den Resident van **Samarang** noch hem ter zake eenige inlichtingen gegeven heeft,

2e. Heb ik nimmer gezegd dat het gedicht ten aanhoore van een groot getal personen zoude zijn voorgedragen.

3e. Heb ik ook niet gezegd dat dit in het Residentie huis (hoofd gebouw) zoude geschied zijn.

Wie de leefwijze kent van den Heer **Nieuwenhuijzen** weet zeer goed, dat die Heer zeer geregeld kort na 11 uur naar bed ging dit nam echter niet weg, dat zijne gasten die meestal in de ruime bij gebouwen logeerden daar dikwijls nog eenige uren onder aangenamen kout door bragten. Het moet voor zoo verre ik mij herinneren kan want er liggen reeds acht maanden tusschen bij zoodanige gelegenheid geweest zijn dat het reciteeren heeft plaats gevonden.

Ik meen ook den Resident opmerkzaam te hebben gemaakt dat het gedicht niet oorspronkelijk, maar slechts eene vrije vertaling zoude zijn van een javaansch gedicht, ik kon den naam toen niet aan den Resident opgeven, thans is mij die bekend het is het gedicht genaamd **Serat Achiring Djaman.**

Het doet mij leed dat ik aan het Gouvernement geene meerdere inlichtingen kan geven.

De Kapitein der Infanterie
w.g. **Steck**

VII.

Advies van den Raad van Nederlandsch Indië, uitgebragt in de vergadering van den 2en December 1864. –

De Raad van **Nederlandsch Indië** heeft van deze stukken kennis genomen en bepaalt zich, met terugzigt op de bescheiden bedoeld in Uwer Excellentie's officieus schrijven van 28 November jl tot het advies:

Om deze stukken buiten verdere behandeling te laten, doch daarvan mededeeling te doen aan den Minister van Koloniën. –

Wordende hierbij medegedeeld, dat de Wd vice President **Mr L: W: C: Keuchenius** afzonderlijk advies heeft overlegd. –

De Raad van **Nederlandsch Indië,**
w.g. **L: W: C: Keuchenius**
Wd. vice President.

VIII.

Advies van den Wd. Vice President van den Raad Mr L: W: C: Keuchenius, overgelegd bij s Raads (Geheim) Advies van 2e december 1864.

— — — — — — — — — — — — — — —

Het is hoog gewigtig ter beantwoording der vraag, of de ambtenaar **F: N: Nieuwenhuijzen** langer in 's lands dienst kan worden geduld, te weten, of werkelijk de Kapitein der Infanterie **Steck,** op eene Zondagsreceptie ten huijze van den Resident van Soerakarta, den heer **Roorda van Eijsinga** zijnen vloekzang in tegenwoordigheid van 40.menschen heeft hooren voordragen.

— — — — — — — — — — — — — — —

De Wd Vice President
w.g. **L: W: C: Keuchenius**

IX.

Schrijven van de 1e Gouvernementssecretaris aan de Resident van Soerakarta.

Batavia, 16 December 1864. –

Zeer vertrouwelijk

Met referte aan uwe zeer vertrouwelijke missive van 20 October jl La D. heb ik de eer, op bekomen last, UWEdG te verzoeken, de Regering te willen mededeelen, of UWEG: sedert ook nog iets naders bekend is geworden van de voordragt door den Heer **Roorda van Eijsinga** van het gedicht **„Vloekzang de laatste dag der Hollanders op Java"**, in het Residentie-huis te **Soerakarta.**

Volgens eene verklaring afgelegd door den Kapitein der Infanterie, **F. G. Steck,** moet het bewuste vers niet oorspronkelijk zijn, maar slechts een vrije vertaling van de (sic! E.) Javaansch gedicht, getiteld: **Serat achiring djaman.** –

In de **„Locomotief„ Samarangsch Handels- en Advertentieblad„** van 12 Augustus jl, wordt aan het slot van het hoofdartikel over **„Drukpersdelicten** melding gemaakt van een gelijk getiteld werk, dat volgens de korte beschrijving van den inhoud aldaar gegeven zou kunnen strekken tot opwekking van Mohammedaansche dweepzucht en haat tegen de Nederlanders en de Europeanen in het algemeen

en welk geschrift zou gelezen worden door Javanen.

Vermoedelijk wordt hier hetzelfde werk bedoeld. –

De Regering verlangt, dat door UWEG een **omzigtig,** doch zoo **naauwkeurig** mogelijk, onderzoek worde ingesteld naar het hierbedoeld javaansch geschrift. –

Ingevolge ontvangen bevelen heb ik de eer UWEG: almede te verzoeken aan dit verlangen der Regering wel te willen voldoen –

De 1e Gouvernements Secretaris
w.g. C. de Waal.

X.

Schrijven van de Resident van Soerakarta aan de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië.

Soerakarta, 15 Januarij 1865.

Zeer vertrouwelijk.

In antwoord op de zeer vertrouwelijke missive van den 1n Gouvernements Secretaris dd. 16 December 1864 La C5 heb ik de eer uwe Excellentie mede te deelen, dat ik sedert het schrijven van dezerzijdschen brief dd. 20 October 1864 La. D. nog vernomen heb dat de Heer **S. E. W. Roorda van Eysinga** zijn gedicht **Vloekzang, De laatste dag der Hollanders op Java,** bij meer dan eene gelegenheid in gezelschappen van Europeanen heeft voorgedragen, onder anderen zittende by de societeit alhier en onder het naar huis gaan na een bezoek bij den Heer Nieuwenhuyzen. **In** het residentiehuis echter heeft hij dit niet gedaan, ten minste niet in tegenwoordigheid van thans nog hier zijnde personen. Ik denk dat de voordragt in de Societeit, na een bezoek bij den Resident, aanleiding heeft gegeven tot de onjuiste meening dat het ten residentie huize is gedaan.

Men zou het mij gaarne zeggen indien slechts iets van dien aard ware voorgevallen, maar daarvan bestaat zelfs geen schijn. – Ik houd mij buitendien ook ten volle overtuigd dat geen openlijke voordragt van den **Vloekzang** in het Residentie huis alhier heeft plaats gehad. De Resident **Nieuwenhuyzen** is mij niet persoonlijk bekend, hebbende ik hem nimmer gesproken, maar naar de beschrijvingen my omtrent dien hoofdambtenaar gegeven, acht ik het zeer onwaarschynlijk dat het reciteren in zijne tegenwoordigheid van een gedicht als het hier bedoelde ooit door ZEd.Gestrenge zoude zyn toegelaten vooral niet wanneer er een of meer Javanen tegenwoordig waren.

Integendeel spreekt men nog dikwyls van de onverstoorbare deftigheid welke den Heer **Nieuwenhuyzen** steeds eigen was en welke, naar men zegt, by het aanwezen van inlandsche grooten wel wat ver gedreven werd.

Wat verder betreft het beweren van den kapitein der infanterie **F. G. Steck** dat gemelde **Vloekzang** zoude zyn eene vrye vertaling

van een Javaansch gedicht getiteld **Serat achiring djaman** veroorloof ik my het navolgende onder de hooge aandacht van Uwe Excellentie te brengen.

Ik ben er steeds op bedacht om my te doen inlichten omtrent alles wat tot bewegingen onder – of tot verkeerde indrukken op den inlander kan leiden. Het in de **Locomotief Samarangsch Handelsadvertentieblad** van 12 Augustus 1864 voorkomende omtrent een geschrift hetwelk opwekking van Mohammedaansche dweepzucht en haat tegen de Nederlanders en de Europeanen in het algemeen zou bevatten heeft daarom terstond myne aandacht getrokken. Ik was dan ook voornemens om in het eerstdaags in te dienen politiek verslag over 1864 myne bevinding dienaangaande te vermelden en heb daartoe by vertrouwelyk schryven de voorlichting ingeroepen van de heeren **J. A. Wilkens** en **Dr W. Palmer van den Broek** de eerste ambtenaar voor de Javaansche taal de ander hoofdonderwyzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwyzers alhier die het meest in de gelegenheid zyn iets te hooren omdat zy zich op onpartydig terrein bewegen. Deze heeren komen in aanraking met de inlanders die de Javaansche letterkunde beoefenen en met het nieuws op dat gebied bekend zijn. Geen openbaar gezag uitoefenende, gaan zij met den Javaan als met huns gelijken om en is deze wederkeerig jegens hen vertrouwelijk, of beter gezegd niet achterdochtig.

Genoemde heeren **J. A. Wilkens** en **Dr W. Palmer van den Broek,** ieder afzonderlijk, hebben op mijn verzoek de bedoelde bouwstoffen voor het politiek verslag schriftelijk geleverd in den brief en nota, welke ik zoo vrij ben beide Uwe Excellentie bij deze aan te bieden.

Volgens deze stukken[16] is de **Akhirring djaman** eene beschrijving van **het laatste oordeel of het einde der wereld.** De hoofdinhoud komt hier op neder, dat als dan de vorsten en grooten der aarde, die zich als verdrukkers van het menschdom deden kennen, worden vernietigd en gestraft. De zielen der schuldigen en ongeloovigen worden door helsch vuur vervolgd. Te vergeefs zoeken zij redding bij de profeten van af den oudsten (**Adam**) tot bij den vóórlaatsten (**Christus**). Geen hunner echter beschermt hen. **Jezus** verwijst ze naar **Mohammed,** die namens God gerigt houdt en de schuldigen ter helle doemt.

De inlichtingen van beide Javaansche geleerden stemmen vrij wel overeen. Uit dezelve blijkt hoofdzakelijk dat de **Akhir** of **Achiring djaman** in algemeene bewoordingen is geschreven zonder bepaald op Europeanen of andere volken te wijzen.

Bijzondere geschriften als welke de **Locomotief** bedoelt, zijn hier niet in omloop. De translateur **Winter,** dien ik mede heb opgedragen om ter zake in het geheim navorschingen te doen en die den geest des inlanders van nabij kent, houdt zich daarvan even eens verzekerd.

Hetzelfde beweert Radhen Toemenggoeng **Soero Dordjo,** hoofdregent van politie, een Javaansch ambtenaar, die openlijk zijne genegenheid voor ons bestuur aan den dag legt, die om zijne geschiktheid als hoofdregent en om zijne eerlijkheid der Europeanen achting geniet, maar daarentegen den naijver van velen zijner ambtgenooten ondervindt, al hetgeen ten gevolge heeft dat hij zich meer en meer bij mij aansluit en ten volle beseft dat hij en de zijnen alles van het Europeesch gezag alléén moeten verwachten. Ik vermeen daarom dezen hoofdregent te mogen vertrouwen en zijne verzekeringen betreffende het niet bekend zijn van hatelijke geschriften te mogen gelooven. Hij heeft onder anderen op zeer voorzigtige en bedekte wijze daarnaar doen informeren bij de omgeving van eenen priester die te **Karta Soeia**, nabij **Solo,** woont en, naar de hoofdregent zegt, tot het plegen van sluiksche handelingen wel in staat is. Deze persoon schijnt echter niets van opruijende geschriften te weten.

Na mededeeling van al het vorenstaande vermeen ik te mogen beweren dat de **Vloekzang** van **Roorda van Eijsinga** niet als eene vertaling van het Javaansch gedicht **Serrat Achiring djaman** kan beschouwd worden. De **vloekzang** trouwens bevat hersenbeelden welke niet van Aziatischen oorsprong zijn. Eene wraakoefening en mishandelingen als welke **Roorda** voorspiegelt, zijn gruwelen van Europesche vinding; – de Aziaat heeft, zooals de geschiedenis ons leert, wel eene veel wreeder, maar eene geheel andere wijze van oproer maken of oorlog voeren. Ook de feestvieringen welke **Roorda** voorstelt zullen evenmin als het drinken van **toasten** in het brein van den geloovigen Mahomedaan opkomen ja zyn geheel in stryd met zyne gewoonten en godsdienstige begrippen.

Door het vermelden van alle de in dit schryven vervatte byzonderheden van meer of minder belang hoop ik aan het verlangen van Uwe Excellentie te hebben voldaan.

De Resident van **Soerakarta**
w.g. N. D. Lammers van Toorenburg

XI.

Missive van de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië aan de Minister van Koloniën.

Buitenzorg, den 25e February 1865. –

Kabinet
Geheim
No 63 La I2

Ten vervolge op mijn schrijven van 4 September jl Kabinet, No 270 La Z8, heb ik de eer Uwer Excellentie hiernevens in afschrift aan te bieden eene correspondentie, betreffende het van mijnentwege ingestelde onderzoek naar het door den Heer **S. E. W. Roorda van**

Eijsinga vervaardigde gedicht: **Vloekzang, de laatste dag der Hollanders op Java.**

Het vermoeden, dat **Roorda van Eijsinga** dit stuk ten aanhoore van een groot aantal personen, waaronder Javaansche grooten, op eene Zondags-receptie ten huize van den gewezen Resident van **Soerakarta, F. N. Nieuwenhuijzen,** zou hebben voorgedragen, is daardoor niet bevestigd.

Ook schijnt met regt de juistheid der verklaring van den Kapitein der infanterie **F. G. Steck,** te mogen worden betwijfeld, dat het bewuste vers niet oorspronkelijk maar slechts de vrije vertaling zou zijn van een Javaansch gedicht de **Serat achir-ing djaman,** een werk van gelyken titel als dat besproken in het hoofdartikel van den **Locomotief, Samarangsch Handels- en Advertentie-blad** van 12 Augustus jl, dat ook Uwer Excellentie's aandacht heeft getrokken blijkens Hare missive van 25 October 1864, Kabinet, La V1 o/ Ql.

Immers uit de omtrent dit werk door de Heeren **J. A. Wilkens,** ambtenaar voor de Javaansche taal en **Dr W. Palmer van den Broek,** hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te **Soerakarta,** op verzoek van den Resident van dat gewest verstrekte inlichtingen blijkt, dat de **Achir-ing Djaman** is een geschrift van Mohammedaansch godsdienstigen aard, waarvan opwekking van haat tegen het Nederlandsch gezag geenszins de bijzondere strekking is.

De adviezen van den Raad van **Nederlandsch Indie** van 23 September en 2 December 1864 en 3e februaary 1865 nos LX, XXIX A en XXIV en de bij de beide laatsten overlegde afzonderlijke adviezen van den wd Vice President **Mr L. W. C. Keuchenius,** zal Uwer Excellentie mede hiernevens in afschrift aantreffen.

Men den Raad komt het mij verkieslijk voor, de zaak thans te laten rusten, daar van een onderzoek, mijns inziens, zich geen meerder licht laat verwachten.

Ik heb het echter niet overbodig geacht Uwer Excellentie van de verkregene resultaten mededeeling te doen. –

De Gouverneur Generaal van **Nederlandsch Indie,**
L. A. J. W. Sloet

Nadat Roorda bij Besluit No. 2 van 3 september 1864[17] „uit 's lands dienst ontslagen" en hem „het verblyf in N.I. uitgezonderd het eiland *Groot-Banda* ontzegd" was, werd zijn vertrek naar Nederland nog tot enkele weken vóór het einde van datzelfde jaar uitgesteld.[18]

Uit de hierboven afgedrukte officiële bescheiden valt af te leiden, dat de belangstelling in Regeringskringen voor de *Vloekzang* geconcentreerd was op de volgende

twee vragen: ten eerste, in hoever was een Resident of zijn woning betrokken bij het voordragen, door Roorda, van het gedicht; ten tweede, in hoeverre weerspiegelde de *Vloekzang* wensen of gedachten, die onder de Javaanse bevolking leefden?

Uit het hierboven vermeld Besluit, en ook uit de Kabinetsmissive d.d. 12 november 1864 Litt M 11 van de minister van koloniën aan de koning (Algemeen Rijksarchief) — blijkt duidelijk dat Roorda wegens het schrijven van het artikel *Solo en de Resident Nieuwenhuijzen* werd verbannen, en niet als auteur van de *Vloekzang*, zoals door Roorda en zijn vrienden wel werd verondersteld.

Op 31 october 1865 vestigde hij zich vanuit Grevenbicht (L.) te Delft en woonde daar enige tijd samen met zijn moeder. Met het schrijven van brochures over zijn Indische wederwaardigheden en het houden van lezingen[19] trachtte hij wat geld te verdienen. In 1867 vinden wij hem te Brussel en, sedert 1872, vervolgens in Zwitserland, waar hij op verschillende plaatsen woonde.

Aan zijn verlangen, dat men op zijn grafsteen zou beitelen: „Hier ligt de dichter van den vloekzang: De laatste dag der Hollanders op Java[20]," heeft het nageslacht niet voldaan. Zijn graf op het kerkhof te Clarens — de stad in Zwitserland, waar hij de 23e october 1887 overleed — is zelfs niet meer terug te vinden.

Maar in ieder geval heeft Roorda van Eijsinga de waarheid gesproken, toen hij in een brief van 21 juni 1885 aan Multatuli schreef: „Gy zyt in Uw oordeel over den geestelyken arbeid uwer vrienden te inschikkelyk. Ik mis oorspronkelykheid. Alleen myn Vloekzang zal blyven leven."[21]

1 Met uitzondering van de tekst-critische editie, welke, door dr. G. Stuiveling verzorgd, in 1949 bij G. A. van Oorschot te Amsterdam het licht zag.

2 „De Tweede Kamer der Staten-Generaal – zo bericht de voorzitter van dit college op 16 maart 1865 aan de minister van koloniën – heeft in hare zitting van heden besloten zich te vereenigen

met de conclusie van het, in de zitting van den 20 December 1864, door eene commissie uit haar midden uitgebragt verslag betrekkelijk de door Uwe Excellentie aan de Kamer toegezondene besluiten van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie wegens de ontzegging van verblijf aan **S. E. W. Roorda van Eysinga** en **J. J. Nosse.**" (Algemeen Rijksarchief). Voor enkele bijzonderheden aangaande J. J. Nosse, zie men noot 15.

3 Op 31 december 1870 vroeg Roorda aan Multatuli: „Wie bezorgde u toch den Vloekzang? Kent gy **De laatste dag der Hollanders op Java** in proza? Zoo niet, dan zal ik u 't ding opzoeken." Waarop Dekker de 3e januari 1871 antwoordde: „Uwen vloekzang kreeg ik van Raat, den majoor, burgemeester van Maastricht. In proza ken ik **den laatsten dag etc,** waarvan gy spreekt, niet. Zend het my asjeblieft . . . De my wel bekende verzen zyn prachtig! Ik ken niets zóó forsch! En wáár! Een dichter, ziener, profeet, 't is alles een." – **Briefwisseling tusschen Multatuli en S. E. W. Roorda van Eijsinga.** Uitgegeven door M. Douwes Dekker, geb. Hamminck Schepel (Amsterdam 1907), resp. blzz. 14 en 33.

4 **Verzamelde stukken** van S. E. W. Roorda van Eysinga ('s-Gravenhage 1889), blzz. 31-35.

5 G. L. Dorrepaal was commissaris van het Agentschap v. d. Javasche Bank te Semarang; voorzitter van de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Semarang sedert 15 december 1863 (secretaris van deze Kamer was vanaf diezelfde datum: mr. W. K. baron van Dedem); consul van België te Semarang sedert 1856; ouderling, tevens kerkmeester bij de protestantse gemeente te Semarang; lid van het bestuur van het Wees- en Armhuis voor protestanten te Semarang sedert 25 october 1850; agent van het Parapattan wezen-gesticht (Batavia) te Semarang, terwijl zijn naam ten slote ook nog voorkomt op een **Naamlijst van Vrijmetselaren in Ned. Oost Indië van plm. 1760 tot plm. 1860.**

6 Mr. Willem Karel baron van Dedem, heer van Vosbergen, werd op huize Vosbergen onder Heerde op 6 juli 1839 geboren. Was advocaat te Semarang, daarna burgemeester van Hoorn, lid van de Tweede Kamer en ten slotte minister van koloniën. Hij overleed 2 april 1895 te Calcutta.

7 Mr. Charles Jean François Mirandolle werd 28 september 1827 te Paramaribo geboren. Advocaat en procureur te Semarang 1853-1864, lid van de gemeenteraad van Haarlem 1867 en lid van de Tweede Kamer 1867-1884. Overleden te Haarlem 21 juni 1884. Hij trouwde te Semarang op 28 juni 1858 jkvr. Louise Jeanne Guillelmine van Alphen, geb. Modjokerto 6 october 1832, dochter van jhr. Antonie Frederik en Ludovica Manuel. Zijn broer Willem Abraham (geb. Haarlem 4 februari 1841) trouwde te Haarlem op 14 november 1872 met Maria Emalia Dorrepaal (geb. Semarang 15

maart 1845), dochter van George en Ludovica Manuel.

8 Mr. Ludolf Anne Jan Wilt baron Sloet van de Beele (1806-1890) was van 23 juni 1861 tot 25 october 1866 gouverneur-generaal van N.I.

9 Isaäc Dignus Fransen van de Putte (1822-1892) was van 1863 tot 1866 minister van koloniën.

10 F. N. Nieuwenhuijzen was van plm. 1857 tot 1864 resident van Solo (Soerakarta), ging op 27 mei 1864 met verlof naar Nederland en werd 27 juni 1865 lid van de Raad van Indië. Nadat hij als „Regerings-Kommissaris voor de Atsjinsche aangelegenheden" in 1873 volkomen gefaald had, kreeg hij toestemming een eervol ontslag te vragen.

11 In 1886 schreef Roorda in zijn **Brieven zonder oorspronkelijkheid** (Eerste Aflevering ('s-Gravenhage 1889), blz. 38): „Eerst in 1860 gingen mij langzaam de oogen open door het lezen van **Max Havelaar.** Het zaad viel in dankbare aarde. Ik dichtte terstond den **Vloekzang: De laatste dag der Hollanders op Java,** en ruim drie jaren later had ik reeds zulke vorderingen in rechtsbesef gemaakt, dat de onderkoning of „dievenbaas" over Indië mij niet-eervol ontsloeg en wegjoeg, wat zeggen wilde: **Gij deugt niet voor ons schurkenwerk. Wij hebben ons in u vergist.** De Tweede Kamer heeft sinds twee en twintig jaren op dat oordeel haren goedkeurenden stempel gedrukt."

12 De originele afschriften bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief.

13 Herman Agathhocles des Amorie van der Hoeven (1829-1897) studeerde rechten en vestigde zich, na zijn promotie in 1850, als advocaat in Indië. Keerde in 1859 naar Nederland terug. Werd in 1875 lid van de Tweede Kamer en in 1885 lid van de Raad van State. Hij was een jongere broer van Multatuli's jeugdvriend Abraham des Amorie van der Hoeven.

14 Op 15 october 1864 berichtte F. N. Nieuwenhuyzen aan de minister van koloniën o.m.: „dat by gelegenheid van diners of andere soortgelyke byeenkomsten, gehouden in het Residentie-huis te Soerakarta gedurende myne vervulling van het ambt van Resident aldaar, hetzy die door den Soesoehoenan, Prinsen & andere grooten werden bygewoond of niet, nimmer eenig gedicht & dus ook niet dat door Uwe Excellentie bedoeld, hetzy geheel dan wel gedeeltelyk is voorgedragen of in rondlezing gegeven." (Algemeen Rijksarchief).

15 Aan een kabinetsmissive van 12 november 1864 van de minister van koloniën aan de koning (Algemeen Rijksarchief) wordt hier het volgende ontleend: „De eerstgenoemde („**J. J. Nosse,** geboren te **Amsterdam,** handelaar in drukwerk te **Soerabaija**") is, wegens het drukken en verspreiden van een in het te **Soerabaija** uitkomende

dagblad **Nieuwsbode** van 8 julij jl, N: 95, geplaatst artikel, getiteld: **1964; een droom;** waarvoor hij zich verantwoordelijk heeft gesteld voor de wet;" – „door den Gouv: Gene, in overeenstemming ook met den Raad van Indie, gevaarlijk geacht voor de openbare rust en orde." en „bij Ind: besluit van 3 Septbr. jl, No. 3 het verblijf in N.I ontzegd."

16 Bedoelde documenten – waarvan de afschriften zich in het Algemeen Rijksarchief bevinden – zijn resp. gedateerd 2 januari en 11 januari 1865.

17 O.I.B., Sept. 1864, 1 Band (Algemeen Rijksarchief). Zie ook: **Mijne verbanning. De Officiëele waarheid** door S. E. W. Roorda van Eysinga, ontslagen ingenieur der 2de klasse bij de spoorweg-opname op Java ('s-Gravenhage 1865), blzz. 72-77. Het daarin afgedrukte Besluit is, behoudens een enkel woord, conform de oorspronkelijke tekst.

18 Bij Besluit No 2 van 12 october 1864 werd aan Roorda van Eijsinga – die toen, in verband met „caries (bederf) van het onderkaakbeen met belangrijke etterverzakkingen naar den hals", in het Mil. Hospitaal te Soerabaia verpleegd werd – toegestaan in Indië te blijven totdat zijn gezondheidstoestand een vertrek zou veroorloven. Dit naar aanleiding van een telegram dd. 8 oct. 1864 no. 328 van de resident van Soerabaia, waarin het ziekzijn van R.v.E. werd vermeld, onder mededeling „dat de dirigerend officier van gezondheid te dier plaatse het zeer wenschelijk acht, dat de lijder op den gestelden termijn niet vertrekke, maar dat hem worde vergund alsnog onder geneeskundige behandeling aldaar te verblijven." – O.I.B., October 1864, 1 Band (Algemeen Rijksarchief). Ten slotte berichtte de gouverneur-generaal in zijn kabinetsmissive dd. 11 december 1864 no 368 Lr Z11 aan de minister van koloniën (Algemeen Rijksarchief), dat „de heer **S. E. W. Roorda van Eijsinga** dezer dagen per het schip **„Philips van Marnix"** naar **Nederland** is vertrokken. –"

19 Zo hield Roorda op 15 maart 1866 een lezing over het onderwerp **Java en de deugden der Javanen** voor het studenten-dispuutgezelschap „Vrije Studie" te Delft, waaromtrent een verslag in de „Delftsche Courant. Nieuwsblad voor Delft en Delfland" van 20 maart 1866 werd opgenomen.

20 **Brieven zonder oorspronkelijkheid.** Tweede aflevering ('s-Gravenhage 1889), blz. 26.

21 **Briefwisseling tusschen Multatuli en S. E. W. Roorda van Eysinga.** Uitgegeven door M. Douwes Dekker, geb. Hamminck Schepel (Amsterdam 1907), blz. 353.

G. J. Resink

MULTATULI'S KEIZERSDROOM

Eén van de vele bewijzen welk een fantast die Multatuli toch wel was is zijn droom van een apart rijk van Insulinde, waarover Koning Willem III of anders Douwes Dekker zelf maar als keizer zou moeten regeren.

Toch heeft ook deze droom veel meer aan verschillende werkelijkheden ontleende elementen bevat dan veelal gemeend is.

Zo is de gedachte dat Nederlands-Indië een rijk was terug te vinden in de wet en wel het Regeringsreglement van 1854, in welks artikel 61 men de rijksterminologie gebezigd vond.

Waar Nederland „het rijk in Europa" was volgens de grondwet ligt een andere gedachte: die van een soort Oranje-monarchie over deze twee rijken op het Habsburgse keizerlijk-koninklijk voorbeeld voor het grijpen.

Er waren bovendien in die tijd twee bekende keizers in de archipel zelf. De Soesoehoenan van Soerakarta werd namelijk wel keizer genoemd en hetzelfde gold voor de Dewa Agoeng van Kloengkoeng, die voor keizer van Bali en zelfs wel van Lombok werd aangezien.

Waar Java buiten de Vorstenlanden in Midden-Java en op Madoera alleen al groter was dan de rijken van deze twee keizers mag men het idee van een derde keizer en wel over een nog groter rijk van Insulinde — deze naam is het enige in de keizerrijksconceptie dat puur aan de fantasie ontsproten is — nauwelijks fantastisch vinden.

Blanke keizers waren er weliswaar niet, maar blanke koningen waren er vóór Dekker Multatuli werd al heel wat. De „white Rajah" van Serawak, James Brooke, was er één van; de radja Wilson van Bengkalis een andere, terwijl een zekere Duivenboden volgens Wallace in zijn befaamde boek *The Malay Ar-*

chipelago de ware „King of Ternate" werd geacht. Een vierde King, die de radja-titel al van huis uit meekreeg, genoot in die jaren bekendheid door zijn omgang met Balische vorsten en veel later in de eeuw, maar nog tijdens Multatuli's leven, werd een baron von Overbeck „Maharaja of Sabah and Raja of Gaya and Sandakan", zoals een zekere Lingard Radja-Laut werd en meer beroemdheid verwierf door drie romans van Joseph Conrad dan Koning Willem III als keizer van Insulinde door de *Max Havelaar*. Toch maakt men niemand wijs dat zo Dekker nu alleen maar koning en niet zo overdreven keizer had willen worden zijn vijanden hem níet een pedante fantast zouden hebben gevonden.

Na Wertheim's verhelderend artikel over „Havelaar's tekort" in wat toch in hoofdzaak het Droogstoppel-nummer van dit tijdschrift is geworden lijkt Multatuli's keizersdroom behalve door deze historische realia ook ingegeven door het tekort, dat Dekker als burgerjongen vooral gevoeld moet hebben in zijn omgeving te Lebak — veel meer dan op alle andere standplaatsen voordien — en dat men van meer deed dromen dan van een blank koningschap alleen.

Mikte ik te weinig doeltreffend toen ik Dekker als een slachtoffer zag van „twee op elkaar ingespeelde bureaucratieën" zonder meer, Wertheim schoot over het doel heen toen hij Havelaar in de oppositie zag gedrongen tegen niets minder dan „het demonische samenspel tussen Hollands burgerdom en Javaans hoofdenstelsel". Juister lijkt het, geheel naar Wertheim's eigen opvattingen de assistent resident bekneld te zien geraken tussen twee patrimoniaal-bureaucratieën geleid door twee regenten-klassen. Ziet men het zo, dan is Dekker de burgerman omgeven door Javaanse en Nederlandse regenten en hun familie-leden; de regent van Lebak; de schoonzoon van die regent; de in aantocht zijnde regent van Tjiandjoer; de Hollandse hoofdregent Brest van Kempen; de opperregent Duijmaer van Twist — de opsomming wordt beklemmend — en tenslotte baronesse Tine, welke laatste heel wat minder van streek raakt door al deze zeer menselijke helaas al

te klein-menselijke tegenspelers uit haar klasse en van haar „deftig gezin" dan haar Max.

Maar raakt Douwes Dekker en raakt Havelaar door dit tekort aan regentenadel in de knel, Multatuli heeft er zich uit bevrijd door in het negentiende-eeuwse rijk der Nederlandse letteren als schrijversfiguur meer dan regent, resident, edeleer, gouverneur-generaal of onderkoning te worden: napoleontisch keizerlijk.

Djakarta, oktober 1960

L. Hornstra

HET SOCIALISME EN DE ARBEIDERS

Kwee Swan Liat's bijdrage tot de discussie „Vrede en Onvrede" ging vnl. in op mijn „Vooral onvrede" in *De Nieuwe Stem* van augustus 1960. Hij zegt, met mij een heel eind weegs mee te kunnen gaan, en ik durf het omgekeerde ook te zeggen: ik ben het vrijwel met hem eens, al zou ik voor alle onderwerpen die hij aansnijdt wel tien artikelen nodig hebben.

Vrijwel met hem eens — afgezien van weinig details en veel nuances. Met één grote uitzondering. En die was nu juist de kern van mijn artikel.

Wat ik wilde betogen (alles binnen het raam van de lopende discussie), was dat in de ethische controverse tussen Wertheim en Donkersloot de sympathie naar beiden, de redelijkheid naar Wertheim gaat. Om in solidariteit met „Oost" te strijden voor een betere wereld, zullen de desbetreffende groeperingen in „West" de typisch Westerse problemen en wegen moeten kennen. Het Westerse socialisme heeft de arbeidersklasse (is het nog een klasse?) altijd als dé voltrekker gezien, en nog immer wordt de strijd voor een betere wereld gekoppeld aan het belang van de arbeiders. De juistheid en doelmatigheid hiervan nu bestreed ik; de Westerse arbeider moge zijn specifieke belangen hebben (evenals de winkelier en de ambtenaar de zijne), hij is geheel en al deelgenoot van zijn Westerse, kapitalistische wereld; hij heeft geen enkel belang meer bij een strijd tegen het kapitalisme. (Dat tenslotte iedereen, ook de kapitalisten zelf, slachtoffers van het kapitalisme zijn, is volkomen juist, maar dat is alwéér een ander probleem dat in mijn artikel en in dit antwoord achterwege mocht blijven.)

Kwee Swan Liat kan echter geen afstand doen van de medewerking der arbeidersklasse, en zegt: als we zware terugslag in de conjunctuur krijgen, worden de (Westerse) arbeiders medeslachtoffers en zullen zij zich

mèt de arme landen tegen het kapitalisme keren. — En hier zit nu de kern van ons meningsverschil.

Kwee Swan Liat houdt m.i. onvoldoende rekening met *de groei der productiekrachten. Deze is nooit meer terug te draaien.* Ongetwijfeld is de conjunctuur overspannen en moet men vaak van bevrediging van schijnbehoeften spreken, doch het kapitalisme kan de technische ontwikkeling nooit meer ongedaan maken. Er komt geen herhaling van 1929, althans niet in die zin dat de Westerse arbeidersklasse daar in ernstige mate het slachtoffer van wordt; het kapitalistisch systeem kan zich dat niet meer permitteren omdat het productie-apparaat veel te groot geworden is. Neen, de moeilijkheden en crises worden nu alleen afgewenteld op de have-nots, op de technisch-economisch onderontwikkelde landen. (Zou het zo erg worden, dat de Westerse arbeiders het slachtoffer zouden gaan worden, dan *moet* het kapitalisme een oorlog ontketenen.) Degene die (ondanks het toen nog levend geloof in de historische zending van het Westers proletariaat) deze ontwikkeling scherp heeft waargenomen, was Rosa Luxemburg.

Natuurlijk wil „Oost" de naam „socialisme" handhaven; daar is het zinvol. Maar voor ons niet meer (tenzij men alle termen wil vervagen en vervluchtigen). Socialisme is de naam van het ideaal in een wereld van tekorten, niet meer in de Westerse wereld van de potentiële overvloed.

En het is hoognodig dat in onze Westerse wereld de solidariteit met onze gele, bruine en zwarte broeders beoefend wordt door mensen uit alle kringen; de zgn. socialistische arbeidersbeweging heeft geen privilege meer. Zoals in de tijd van Paulus de heiden geen Jood behoefde te worden om zich tot het Christendom te bekeren, zo is het thans overbodig om socialist te worden om te strijden voor een bewoonbare wereld.

9 november 1960.

EX LIBRIS

Bij het scheiden van de markt. Een bloemlezing uit de Indische letterkunde van 1935 tot heden, verzameld en ingeleid door R. Nieuwenhuys. Pocketsalamander, Em. Querido's Uitg. Mij., Amsterdam, 1960 (*f* 1,75)

Scheiden is altijd triest. Het scheiden van de markt als regel minder dan andere soorten van scheiding. Men weet, dat men elkaar op een volgende markt weer kan ontmoeten. Daarom is de titel van het boekje niet bijzonder gelukkig gekozen. Want de scheiding, die in deze bloemlezing wordt gesymboliseerd, heeft iets onherroepelijks in zich. Hoe onherroepelijk – voor de eerstkomende jaren – kon Nieuwenhuys, toen hij in januari 1960 zijn „Verantwoording" schreef, nog niet weten. Evenmin kon hij weten, dat Nederland en Indonesië, na alle vroegere scheidingen, nu ook op de laatste ontmoetingsplaats, de markt, zouden uiteengaan.

Het boekje is triest. Het is, met al zijn verscheidenheid en schakering, een veelstemmig koor van displaced persons. Displaced persons, of zij nu stammen uit het koloniaal patriciaat, als Du Perron, Maria Dermoût en Breton de Nijs, of uit de wereld van de kleine Boeng, als Vincent Mahieu, of zij bestuursambtenaren waren van wie werd verwacht dat zij gezag zouden weten uit te oefenen, als Alberts en Friedericy, of miliciens die tegen wil en dank tegen de Republiek moesten gaan vechten, als Schneider en Eijkelboom, dan wel „marginal men" als Beb Vuyk en Resink, die hebben getracht hun status van displaced person op te heffen in een bewuste keuze van het Indonesisch staatsburgerschap. „Balling" noemt Willem Brandt zichzelf in een in de bundel opgenomen vers. Displaced was hij in Indonesië, en is hij nu weer in Holland. Het knappe en sympathieke van het merendeel der in de bloemlezing gebundelde fragmenten en novellen is, dat de schrijvers hun besef van „displaced" zijn niet trachten te ontvluchten, maar proberen er mee in het reine te komen door zich van hun positie eerlijk rekenschap te geven. Die eerlijkheid spreekt bijzonder duidelijk uit Du Perron's bekentenis van een jeugdvriendschap met een krachtpatser, „die een pracht van een S.A.-leider had kunnen zijn", maar doordat hij toevallig tot het koloniale patriciaat behoorde, officier werd in Atjeh; uit Alberts' relaas vol zelfspot hoe hij, tegen zijn wil, als bestuursambtenaar een opstandeling „neerlegt"; uit Schneiders' schets van de ongerijmdheid en onwezenlijkheid van de koloniale oorlog; en bovenal uit Walraven's ernstige en gevoelig geregistreerde poging om in de „clan" van zijn Soendanese vrouw te worden opgenomen. Maar ook hij is, als al die anderen, „op de grens" blijven staan, of, om met

de dichter Resink te spreken, „op de breuklijn". De meesten kwamen niet verder dan een contact met Indonesiërs, die zelf zich òf op de grens òf aan de zelfkant van de Indonesische samenleving bewogen. En ook een die dieper doorstootte, Beb Vuyk, keerde ontmoedigd terug, als displaced person maar beslist niet als spijtoptant.

Uit dit bloemlezinkje van het beste, dat de Indische belletrie in vijf en twintig jaren opleverde, blijkt hoe weinig diep over het algemeen zelfs de meest gevoelige Nederlanders in de Indonesische samenleving hebben weten binnen te dringen; en hoe weinig in hun werk tot uiting komt, dat wat voor de schrijvers in de eerste plaats een scheiding betekent, voor miljoenen een nieuw begin vormde.

En toch is dit een mooi boekje, dat niet alléén triestigheid bevat. „Het is niet zo belangrijk wanneer een land néé tegen je zegt", schrijft Aya Zikken. „Maar het is erg als je néé zegt tegen een land".

En néé tegen het land zegt er tenslotte, behalve misschien Duncan Elias, geen een.

W.F.W.

Maak

Uw kennissen

attent

op

»DE NIEUWE STEM«

SLECHTS f 11.50 (Bfr. 175)
PER JAAR

Andere uitgaven, die U zullen interesseren:

J. Engels, DE SOCIALISTISCHE VAKBEWEGING. VANWAAR? WAARHEEN?

Een bijdrage tot de discussie over de crisis in het tegenwoordige westerse – maar vooral het Nederlandse – socialisme en dientengevolge in de socialistische vakbeweging, en over de mogelijkheden hier uit te komen. Opbouwende critiek op de huidige gang van zaken.

190 pagina's **gebonden f 5,50**

DE JOEGOSLAVISCHE VISIE

Sinds 1948, toen Moskou met Belgrado brak, ging Joegoslavië een „eigen weg" en ontwikkelde een „eigen visie" op de problemen van het socialisme. **De Joegoslavische Visie,** een programmatisch document van grote betekenis, verdient de belangstelling van allen die politiek geïnteresseerd zijn, vooral om het aan de orde stellen (op grond van veel praktische ervaring) van de problemen van democratische zeggenschap in een economie met gesocialiseerde productiemiddelen. Met een inleiding van Drs. Th. van Tijn.

334 pagina's **gebonden f 6,50**

Prof. Alois Gerlo,
COEXISTENTIE EN ONTWAPENING

De schrijver, hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Brussel, geeft in deze brochure een beschouwing over de beginselen van Lenin, het tegenwoordige Russische en Chinese Regime, de Bandoeng-conferentie, over marxisme en humanisme, en een plan voor algemene en volledige ontwapening.

50 pagina's **f 1,90**

J. Engels, IS DAT NOU ZO?

Een brochure, met een selectie uit de vaste bijdragen van de heer Engels in de tijdschriften „Vernieuwing" en „Socialistisch Perspectief", waarin commentaar geleverd wordt op bepaalde gebeurtenissen en toestanden.

48 pagina's **gebonden f 1,50**

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij:

UITGEVERIJ „NIMO" - MONNICKENDAM

KERKSTRAAT 48-50 – Tel. (02995) 336 – Giro 256907